

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

35

Zeszyt z okazji 60-lecia istnienia muzeum w Starej Synagodze w Krakowie /
Volume issued on the occasion of the 60th anniversary of the museum
in the Old Synagogue in Kraków

Koncepcja merytoryczna zeszytu /
The concept behind the main theme of the volume:
Eugeniusz Duda

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2017

Miasto Żydowskie

The Jewish City

60 lat muzeum w Starej Synagodze w Krakowie

W Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego 1918–1939 najprężniejszym ośrodkiem kolekcjonerstwa tradycyjnej sztuki żydowskiej i ochrony zabytków żydowskiego dziedzictwa historycznego był Lwów, mający zresztą pod względem propagowania tego dziedzictwa ważne dokonania także w odleglejszej przeszłości¹. W latach międzywojennych kontynuowało swoją działalność Koło Miłośników Sztuki Żydowskiej, powstałe jeszcze w 1910 roku, a od roku 1925 do dzieła popularyzowania i ochrony żydowskiej sztuki włączyła się kolejna ważna instytucja społeczna – Kuratorium Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej przy zarządzie lwowskiej gminy wyznaniowej, skupiające znamienitych przedstawicieli postępowej inteligencji żydowskiej z kręgów gminy, instytucji municipalnych i uniwersyteckich, reprezentujących rozmaite profesje – architektów, artystów, konserwatorów, etnografów, historyków sztuki i kolekcjonerów. Kuratorium postawiło sobie za cel inwentaryzację zabytków, nadzór nad ich prawidłową konserwacją oraz „wywieranie wpływu na społeczeństwo w kierunku podniesienia jego artystycznej kultury i nawiązania jej do bogatej tradycji artystycznej”². Po trzech latach działalności Kuratorium mogło pochwalić się wieloma praktycznymi osiągnięciami: wykonaniem

inwentaryzacji 292 zabytków sztuki obrzędowej i dwóch obiektów architektonicznych w synagogach we Lwowie i sąsiednich miastach, dokumentacji pomiarowej i fotograficznej zabytkowych synagog galicyjskich, podniesieniem i ustawieniem na powierzchni starego cmentarza we Lwowie 532 nagrobków oraz konserwacją kilkudziesięciu obiektów złotnictwa i detali wyposażenia synagog³.

W międzywojennym Lwowie istniały też cenne prywatne kolekcje sztuki żydowskiej Maksymiliana Goldsteina (1880–1942)⁴ i Marka Reichensteina (1875–1932)⁵ oraz publiczne zbiory żydowskiej sztuki gromadzone w miejskim Muzeum Przemysłu Artystycznego. W 1933 roku zorganizowano w nim największą w Polsce międzywojennej wystawę zabytków żydowskiej sztuki obrzędowej, na której pokazano około 600 obiektów wypożyczonych z galicyjskich synagog i od prywatnych właścicieli⁶. Wreszcie w roku 1934 powstało we Lwowie żydowskie muzeum afiliowane przy tamtejszej gminie wyznaniowej, kończąc w ten sposób wieloletnie starania o jego utworzenie, zapoczątkowane już w 1910 roku przez wspomnianego wyżej kolekcjonera Maksymiliana Goldsteina⁷.

Śladami lwowian próbowano podążać także w Krakowie. Oznaką szerszego zainteresowania żydowską sztuką była

¹ Łoziński Władysław: *Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894*. Lwów 1894. Na wystawie, która była częścią *Powszechnej wystawy krajowej*, prezentującej osiągnięcia gospodarcze i kulturalne Galicji, pokazano m.in. żydowskie obiekty rytualne i obrzędowe, w tym elementy stroju, wypożyczone z bożnic i od osób prywatnych.

² *Sprawozdanie Kuratorium Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej przy Żydowskiej Gminie Wyznaniowej we Lwowie*. Lwów 1928, s. 4.

³ *Ibidem*, s. 6, 26; Borzymińska Zofia: *Kuratorium Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej przy Żydowskiej Gminie Wyznaniowej we Lwowie*. „Kwartalnik Historii Żydów” 2005, nr 2, s. 161–162.

⁴ Kolekcja spopularyzowana w zbeletryzowanym katalogu: Goldstein Maksymilian, Dresdner Karol: *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina*. Przedm. Majer Bałaban. Lwów 1935. Por. też *Skarby dziedzictwa galicyjskich Żydów. Judaica z Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie*. Kraków 1993. Katalog wystawy Muzeum Historycznego Miasta Krakowa; *Treasures of Jewish Galicia. Judaica from the Mu-*

seum of Ethnography and Crafts in Lvov, Ukraine. Ed. Sarah Harel Hoshen. Catalogue of the exhibition *Rediscovered Treasures: Judaica Collection from Galicia from the Museum of Ethnography and Crafts in Lvov, Ukraine*, held at Beth Hatefutsoth, Tel Aviv, July 1994 – January 1995. W 1941 r. Goldstein przekazał swoje zbiory w depozyt do Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie, gdy z żoną i dwiema córkami musiał przenieść się do getta; w 1942 r. cała rodzina została zamordowana. Jego kolekcja przetrwała do dzisiaj w lwowskim Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego, utworzonym w 1951 r. na bazie zbiorów dawnego Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie.

⁵ *Tymczasowy katalog wystawy żydowskiego przemysłu artystycznego*. Przedm. Kazimierz Hartleb. Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie. Lwów 1933, s. 6.

⁶ *Ibidem*, s. 7

⁷ Goldstein Maksymilian, Dresdner Karol: *Kultura i sztuka ludu żydowskiego...*, s. 146.

Sukienki na rodady z XVIII w. przechowywane w skarbcu Starej synagogi w Krakowie; reprodukcja za: Bałaban Majer: *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*. T. 2. 1656–1868. Kraków 1936, s. 161

wystawa dzieł Maurycego Gottlieba, zorganizowana w 1932 roku w Muzeum Narodowym pod patronatem wojewody krakowskiego Mikołaja Kwaśniewskiego i prezydenta miasta Władysława Beliny-Prażmowskiego, z udziałem w komitetach honorowym i czynnym wielu wybitnych osobistości polskich i żydowskich środowisk artystycznych i politycznych⁸. Właścicielami prac wypożyczonych na wystawę były w przeważającej mierze osoby prywatne, wśród nich kilkanaście z Krakowa; najwięcej, bo aż 32 prace, czyli blisko jedną trzecią wystawianych, użyczył organizatorom wystawy krakowianin, dr Rudolf Beres⁹.

W tym czasie w Krakowie myśłano też poważnie o utworzeniu muzeum żydowskiego. Wysiłki w tym kierunku podejmowane były w środowisku żydowskich artystów, a także, niezależnie od tego pierwszego, w śro-

dowisku zarządu żydowskiej gminy wyznaniowej. Utworzenie Muzeum Żydowskich Starożytności w Krakowie popularyzowali i wspierali: Zygmunt Ehrenpreis, Rudolf Beres, Henryk Silberstein, Zygmunt Gottlieb i Rafał Landau, prezes gminy żydowskiej¹⁰. W 1934 roku utworzenie muzeum wydawało się niemal pewne po tym, jak Leo Schönker informował: „Zrzeszenie Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy w Krakowie przystąpiło do realizacji Muzeum Żydowskiego w Krakowie. Na skutek starań Zrzeszenia i poparcia Prezydenta miasta Dra Kaplickiego, gmina miasta Krakowa odnajmuje Zrzeszeniu za minimalnym czynszem trzecie piętro byłego ratusza na Wolnicy. (...) Koszt adaptacji wynosić ma około 100.000 zł. Muzeum obejmować ma trzy działy: galerię obrazów i rzeźb, dział zabytków żydowskiego przemysłu artystycznego i dział twórczości żydowskiej z różnych dziedzin wiedzy i kultury”¹¹. Ambitne plany Zrzeszenia nie zostały zrealizowane, głównie z powodu braku pieniędzy na ich sfinansowanie.

W drugiej połowie lat trzydziestych idea utworzenia muzeum żydowskiego była stale obecna w uchwałach i programie pracy zarządu gminy wyznaniowej. Do wzmocnienia zainteresowania zabytkami żydowskimi i znacznego wzrostu wiedzy o ich wartości i znaczeniu dla żydowskiej tożsamości przyczyniły się bez wątpienia opublikowane w tym czasie fundamentalne prace na temat dziejów krakowskich Żydów znakomitego historyka Majera Bałabana¹², a także aktywność edukacyjna i wydawnicza nauczyciela gimnazjalnego Ozjasza

⁸ *Katalog wystawy pamiątkowej dzieł Maurycego Gottlieba*. Kraków 1932. Katalog wystawy Muzeum Narodowego w Krakowie, marzec 1932 r.

⁹ *Ibidem*, poz. 54–85.

¹⁰ Archiwum Narodowe w Krakowie, B'nei B'rith, sygn. 287.

¹¹ Schönker Leon: *Muzeum żydowskie w Krakowie*. „Sztuka i Życie Współczesne” 1934, t. 1, nr 1, s. 37.

¹² Bałaban Majer: *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*. T. 1. 1304–1655. Kraków 1931; T. 2. 1656–1868. Kraków 1936; *idem*: *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*. Kraków 1935.

Mahlera¹³. Pod kierunkiem Bałabana uporządkowane zostało w pierwszym rzędzie zasobne archiwum gminne, obficie cytowane w jego pracach¹⁴. Na jednym z pierwszych posiedzeń zarządu gminy w 1937 roku przyjęty został wniosek zastępcy prezesa, dr Leona Schermanta, o potrzebie powołania komisji do spraw archiwum, zabytków i muzeum żydowskiego i przystąpienia do „zabezpieczenia i zinwentaryzowania zabytków żydowskich, znajdujących się na terenie Krakowa w posiadaniu bóżnic, różnych instytucji żydowskich i osób prywatnych, które to prace mają być zaczątkiem utworzyć się mającego muzeum żydowskiego”¹⁵.

Niestety, szczytna idea nigdy nie przybrała realnej formy. W tamtym czasie nie było po temu warunków; ofiarność żydowskiego społeczeństwa i aktywność zarządu gminy skupiały się na innych, tak ważnych przedsięwzięciach, jak intensywna rozbudowa szpitala żydowskiego przy ulicy Skawińskiej, odnawianie kwater wojskowych na cmentarzu żydowskim przy ulicy Miodowej, pomoc docierającym do Krakowa uchodźcom żydowskim z Niemiec i szeroka akcja pomocy socjalnej zubożałym warstwom ludności żydowskiej w Krakowie.

Zabytkowe judaika pozostawały nadal w posiadaniu krakowskich synagog, przechowywane tam w niekorzystnych warunkach, co jednoznacznie podkreślał Majer Bałaban, opisujący skarbiec synagogi Starej ze zgromadzonymi w nim wartościowymi synagogalnymi tkaninami i nielicznymi srebrami¹⁶.

W tym samym czasie, gdy fiaskiem kończyły się wyżej wspomniane inicjatywy podejmowane w środowisku żydowskim, zabytki żydowskiej sztuki obrzędowej z powodzeniem gromadziło krakowskie Muzeum Narodowe. Pierwsze okazy rzemiosła artystycznego trafiły do zbiorów tego muzeum już w XIX wieku, a kolejne, pojedyncze obiekty na początku wieku XX¹⁷. Trafiły tam też cenne tkaniny synagogalne i elementy ubiorów żydowskich zebrane przez Jana Matejkę i darowane przez polskich kolekcjonerów: Erazma Barączka, Helenę Dąbcańską, Feliksa Jasińskiego, Leona Kostkę, Leonarda Lepszego i Macieja Wenzla¹⁸. Prawdziwy boom w tej dziedzinie nastąpił w latach 1936–1939, a to dzięki specjalnej subwencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przeznaczonej wyłącznie na zakupy okazów żydowskiego rzemiosła artystycznego. Muzeum kupowało głównie zabytki wycofywane z użytkowania w synagogach i domach, korzystając przy tym z pośrednictwa żydowskich antykwariuszy. Pozyskało wówczas do zbiorów głównie przedmioty ze srebra i metali służące do dekoracji zwojów Tory, a ponadto sprzęty i urządzenia z wyposażenia synagog i zabytki związane z ceremoniami i obrzędami domowymi¹⁹.

Zagłada ludności żydowskiej w Polsce w czasie II wojny światowej pociągnęła za sobą unicestwienie żydowskiego dziedzictwa historycznego i kulturalnego. Kraków nie był pod tym względem wyjątkiem. Bezценne wyposażenie krakowskich synagog, domów modlitwy, podobnie jak majątek prywatny, w tym prywatne zbiory sztuki, stały się przedmiotem zorganizowanej i spontanicznej grabieży dokonywanej przez niemieckich okupantów. 5 i 6 grudnia 1939 roku Niemcy zorganizowali policyjną blokadę części Kazimierza, rewidując prywatne mieszkania i zabie-

Mojżesz otrzymuje tablice przymierza, miniatura w iluminowanej Biblii hebrajskiej z Regensburga, przed 1399 r. w posiadaniu gminy żydowskiej w Krakowie, obecnie w zbiorach w Izraelu; reprodukcja za: Ameisenowa Zofia: Biblia hebrajska XIV-go wieku w Krakowie i jej dekoracja malarska. Kraków 1929, tab. II

rając z nich „bardzo dużo przedmiotów liturgicznych, jak rodłały, świeczniki, puchary, przedstawiające nieraz wielką wartość artystyczną i zabytkową”. W czasie tej rewizji „Gmina Żydowska została wezwana do wydania wszelkich przedmiotów liturgicznych ze złota i srebra, należących do żydowskich domów modlitwy”²⁰. Niektóre stare, artystycznej roboty świeczniki żydowskie ozdobiły komnaty generalnego gubernatora Hansa Franka na Wawelu²¹.

¹³ Mahler Ożjasz: *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*. Kraków [1936].

¹⁴ „Gazeta Gminna. Organ urzędowy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie” 1937, nr 5, s. 4.

¹⁵ *Ibidem*, nr 3, s. 5.

¹⁶ Bałaban Majer: *Przewodnik...*, s. 55–59.

¹⁷ Odrzywolska Stanisława: *Judaica w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 135.

¹⁸ Lebet-Minakowska Anna: *Katalog judaików. Cz. 1. Tkaniny*. Muzeum Narodowe w Krakowie. Kraków–Warszawa 2008, s. 11.

¹⁹ Odrzywolska Stanisława: *Judaica...*, s. 137.

²⁰ Biberstein Aleksander: *Zagłada Żydów w Krakowie*. Kraków 1985, s. 23.

²¹ *Ibidem*, s. 19.

Z grabieży własności synagog ocalały początkowo księgi, modlitewniki i zwoje Tory. Były one przechowywane w getcie w budynku Judenratu przy ulicy Limanowskiego 2, a następnie zostały stamtąd wywiezione i razem z pewną liczbą tkanin i przedmiotów metalowych z synagog zamurwane w kopule domu przedpogrzebowego przy cmentarzu żydowskim na Woli Duchackiej. Po powstaniu na tym terenie obozu pracy przymusowej Płaszów Niemcy urządzili w domu przedpogrzebowym stajnie dla koni i bydła i chlew dla świń. W późniejszym czasie, gdy do obozu doprowadzono bocznice kolejową, stajnie zostały przeniesione w inne miejsce a większa część domu przedpogrzebowego została wysadzona w powietrze. Schowek ze skarbem został przez Niemców odkryty. Cenne przedmioty zostały częściowo spalone, a częściowo przeniesione do Institut für Deutsche Ostarbeit²².

Po likwidacji krakowskiego getta w marcu 1943 roku „każdy dom przeglądano od piwnic po strychy, wszystkie mieszkania poddawano szczegółowej rewizji i w poszukiwaniu kosztowności rozwalano piece, odrywano podłogi, rozbijano ściany. Wszelkie znalezione w mieszkaniach przedmioty od najcenniejszych do najbliższych znoszono do magazynów niemieckich, gdzie inni więźniowie [żydowscy z obozu w Płaszowie] wszystko starannie sortowali. Stosy mebli piętrzyły się w składach przy ulicy Węgierskiej (...), naczynia, szkło i porcelanę gromadzono w 2 budynkach przy ulicy Krakusa. Oddzielnie grupy więźniów obchodziły mieszkania w poszukiwaniu obrazów. Dzieła malarzy żydowskich, bez względu na temat, palono od razu [w podwórzu kamienicy przy ulicy Józefińskiej 16], tak samo niszczone obrazy malarzy polskich i obcych o tematyce żydowskiej. Do oceny zrabowanych obrazów Niemcy powołali rzeczoznawcę. Okazy cenniejsze odsyłało do zbiorów niemieckich, mniej cenne sprzedawała straż obozowa pilnująca Żydów przy pracy ludziami, którzy podchodzili w nadziei nabycia rzeczy za bezcen²³.

Wojnę i okupację niemiecką w latach 1939–1945 przetrwała tylko drobna część przedwojennych publicznych i prywatnych zasobów. Krakowski antykwariusz Abraham Stieglitz przechował jedną część swojej kolekcji u prof. Adolfa Szyszko-Bohusza, przedwojennego kierownika konserwacji Wawelu, a drugą u prof. Jerzego Kulczyckiego we Lwowie. Jego syn, Józef Stieglitz, odzyskał je po zakończeniu wojny²⁴.

Przetrwiał wojnę także zbiór judaików w Muzeum Narodowym w Krakowie. „Przedmioty srebrne i tkaniny, spakowane w osobnych skrzyniach, zostały dobrze ukryte. Okupanci zrabowali jednak wszystkie świeczniki, w tym także żydowskie, jakie znajdowały się w Domu Szolańskich, zamienionym na biura niemieckie²⁵. W 1952 roku do Muzeum Narodowego zostały włączone zbiory artystyczne zlikwidowanego dwa lata wcześniej Muzeum Przemysłu Artystycznego w Krakowie, wśród nich judaika: hafty, elementy stroju i zabytki złotnicze²⁶.

Po zakończeniu II wojny światowej na terenie Polski w jej nowych, powojennych granicach pozostawała nadal pewna liczba przedmiotów z zakresu żydowskiego kultu religijnego i obrzędowości. Wiele z tych przedmiotów w pierwszych powojennych latach uległo świadomemu zniszczeniu. Inne opuściły Polskę razem z opuszczającymi ją Żydami, wyjeżdżającymi do Izraela i do innych krajów. Wywieziona została z kraju wspomniana wyżej kolekcja Stieglitza, która następnie w latach osiemdziesiątych XX wieku trafiła do zbiorów Muzeum Izraela. W muzeum tym znajdują się także zabytkowe, XVII-wieczne drzwi szafy ołtarzowej z krakowskiej synagogi Remu²⁷. Inne, także XVII-wieczne, drzwi szafy ołtarzowej z synagogi Poppera w Krakowie Józef Stieglitz oddał w 1964 roku do zbiorów Muzeum Hechal Shlomo w Jerozolimie²⁸. W jerozolimskim Muzeum Izraela znajduje się obecnie jeszcze jeden cenny zabytek: iluminowany rękopis Pięcioksięgu z Regensburga z około 1300 roku, do Krakowa przywieziony być może w XVII lub XVIII wieku²⁹. Do 1939 roku był on przechowywany w archiwum gminy żydowskiej, skąd został zrabowany w latach II wojny światowej przez Niemców, by w końcu trafić do zbiorów wspomnianego muzeum³⁰.

Z czasem drobna część przedmiotów żydowskiej sztuki zaczęła trafiać także do muzeów w Polsce. Gromadziło je przede wszystkim warszawskie muzeum powstałego w 1947 roku Żydowskiego Instytutu Historycznego (ŻIH) w Polsce. Większa część muzealiów Instytutu została zgromadzona pod koniec lat czterdziestych i na początku pięćdziesiątych. Najczęstszą formą ich pozyskiwania były dary i przekazy, a sporadyczną, z racji ograniczonych możliwości finansowych Instytutu, zakupy. W 1949 roku do muzeum ŻIH przekazane zostały judaika z Muzeum Miejskiego w Toruniu oraz zbiory zlikwidowanego Żydowskiego Towarzystwa Krzewienia Sztuk Pięknych w Polsce: obrazy Gottliebów, Markowicza, Kramsztyka, Gotarda, Merkla, Trębacza, Seidenbeutłów i rzeźby Glicensteina. Z kolei w 1950 roku muzeum otrzymało ponad 100 eksponatów przekazanych przez American Joint Distribution Committee likwidujący swoje placówki w Polsce, a w roku następnym ponad 150 obiektów kultu synagogalnego przekazanych z jednej ze składnic muzealnych Ministerstwa Kultury i Sztuki³¹.

²² Stendig Jakub: Dewastacja cmentarzy, bóżnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej. W: *W 3-cią rocznicę zagłady ghetta w Krakowie (13. III.1943–13. III.1946)*. Kraków 1946, s. 189; Biberstein Aleksander: *Zagłada Żydów...*, s. 228.

²³ Agatstein-Dormontowa Dora: *Żydzi w Krakowie w okresie okupacji niemieckiej*. „Rocznik Krakowski” 1949–1957, t. 31. *Kraków w latach okupacji 1939–1945*, s. 221.

²⁴ Benjamin Chaya: *The Stieglitz Collection. Masterpieces of Jewish Art*. Jerusalem 1987, pp. 9–10.

²⁵ Odrzywolska Stanisława: *Judaica...*, s. 138.

²⁶ *Loc. cit.*

²⁷ Katalog eksponatów prezentowanych na wystawie. W: *Cracovia Iudaeorum 3D*. Kraków 2013, s. 266. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, oddział Stara Synagoga, 27 czerwca 2013 r. – 20 kwietnia 2014 r. Kurator Eugeniusz Duda.

²⁸ *Ibidem*, s. 268.

²⁹ Ameisenowa Zofia: *Biblia hebrajska XIV-go wieku w Krakowie i jej dekoracja malarska*. Kraków 1929, s. 18.

³⁰ Muzeum Izraela, Jerozolima, Acc. No. B05.0009; 180/052.

³¹ *Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego – zbiory artystyczne*. Wstęp Renata Piątkowska, Magdalena Sieramska. Warszawa 1991, s. 6.

W 1956 roku w Krakowie została podjęta decyzja o odbudowie na koszt miasta gotycko-renańskiej synagogi Starej, pozostającej w ruinie przez ponad dekadę od zakończenia II wojny światowej, i o przeznaczeniu jej na siedzibę muzeum żydowskiego. Bez wątplenia wielki wpływ na tę decyzję miał dr Bolesław Drobner (1883–1968), znany i popularny w przedwojennym Krakowie działacz socjalistyczny, po wojnie dożywotnio poseł na Sejm, członek PZPR od momentu jej powstania i I sekretarz komitetu wojewódzkiego tej partii w Krakowie w latach 1956–1957, a następnie przewodniczący Komisji Kultury Rady Narodowej Miasta Krakowa.

Jego nazwisko figuruje na pierwszym miejscu wśród kilkunastu osób, które 13 stycznia 1958 roku, w trakcie trwających w synagodze robót konserwatorskich, podpisały protokół, którym Kongregacja Wyznania Mojżeszowego w Krakowie przekazała Starą synagogę Muzeum Historycznemu Miasta Krakowa w użytkowanie na czas nieograniczony w celu zorganizowania w niej odrębnego oddziału Muzeum, poświęconego historii i kulturze krakowskich Żydów.

Jeszcze dwa dni wcześniej, 11 stycznia 1958 roku, dyr. Muzeum, dr Jerzy Dobrzycki (1900–1972), alarmował posła Drobnera, że „chciano zburzyć niepotrzebnie wielką część zachodniej partii Bożnicy od strony ul. Józefa, przez co Muzeum straciłoby 2 duże sale. Musimy temu zapobiec (...), stoczyć batalię z urbanistami, którzy mają swoje względy (...) kolidujące z zamiarami rychłego uruchomienia Muzeum. Sprawa Starej Bożnicy i Muzeum Żydowskiego leży mi bardzo na sercu i jest ona »bojowym« zadaniem naszego Muzeum na najbliższy okres. Wiem również, że tej sprawy nie rozwiąże się bez dalszego, życzliwego poparcia W. Sz. Pana Posła, inicjatora i szermierza tylu doniosłych problemów kultury Krakowa”³².

Wybór Starej synagogi na siedzibę muzeum nie był przypadkowy. Najstarsza z krakowskich i jednocześnie najstarsza ze wszystkich synagog zachowanych w Polsce, przez 450 lat ogniskowała religijne i społeczne życie żydowskiej wspólnoty w mieście, a gdy ta została zgładzona przez Niemców w latach II wojny światowej, również ona uległa niemal całkowitej zagładzie³³. Odrestaurowana synagoga nie wróciła już do swojej pierwotnej, naturalnej funkcji domu zgromadzeń modlitewnych. Stała się drugim, po kamienicy Krauzowskiej przy ulicy św. Jana 12, oddziałem Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, dopełniając w ramach działalności naukowej i wystawienniczej instytucji obraz wielokulturowego Kra-

kowa, w którym Żydzi stanowili od średniowiecza drugą pod względem liczebności i znaczenia grupę etniczną miasta.

Zbiory

Przez następną dekadę Bolesław Drobner nieustrudzenie wspierał swoim autorytetem dyr. Jerzego Dobrzyckiego w jego dążeniu do rozwinięcia nowego oddziału w liczące się muzeum żydowskie – ułatwiał kontakty z krajowymi i zagranicznymi organizacjami żydowskimi, inicjował dary i pomagał w zdobywaniu pieniędzy na zakupy obiektów do muzealnej kolekcji judaików. Jak się wydaje, to w dużej mierze dzięki jego perswazji do krakowskiego muzeum trafiły judaika bocheńskiego kolekcjonera Stanisława Fischera (1879–1967), które właściciel pierwotnie zamierzał przekazać zainicjowanej przez niego lokalnej placówce muzealnej. Zakup, który zapoczątkował kolekcję judaików w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, sfinalizowany w grudniu 1958 roku, obejmował 45 obiektów, w większości z zakresu rzemiosła obrzędowego: pojemniki na wonności, lampki i świeczniki chanukowe, kubki na wino, talerze i szklanki na święto Pesach, oprawę zwoju Estery, kasetkę na etrog, tarczę i sukienki na zwój Tory oraz elementy modlitewnego ubioru: atary i tałas.

Drobnerowi muzeum zawdzięczało wyjątkowo dobre w tamtym czasie stosunki z lokalną społecznością żydowską i ze środowiskami Żydów krakowskich w kraju i za granicą. Już w sierpniu 1957 roku zwrócił się on do Ministerstwa Spraw Religijnych Państwa Izrael z propozycją darowania tworzącemu się w Krakowie muzeum okazów żydowskiego kultu religijnego³⁴. Wniosek spotkał się z pozytywną reakcją strony izraelskiej; w grudniu 1958 roku muzeum otrzymało 21 obiektów, a na początku 1960 roku pięć kolejnych. Obiekty te (dwie zasłony szafy ołtarzowej, tarcza, para zwieńczeń, trzy wskaźniki i sukienka na zwój Tory, trzy puszek na wonności, talerz sederowy i torebka na mace, trzy lampki chanukowe, cztery mezuzy, kubek, szofar i obraz Maurycyego Trębacza *Koncert Jankiela*) zostały oficjalnie przekazane muzeum przez ambasadora Izraela w Polsce na specjalnej uroczystości urządzonej w Starej Synagodze 14 kwietnia 1960 roku³⁵.

Przewidując poważne trudności z pozyskaniem w Polsce odpowiedniej liczby judaików dla powstającego muzeum, dyr. Jerzy Dobrzycki nawiązał równocześnie bezpośredni

³² Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (dalej cyt. AMHK), I-MŻ, sygn. 167, list Jerzego Dobrzyckiego do Bolesława Drobnera z 11 stycznia 1958 r.

³³ Na temat historii, architektury i roli synagogi Starej istnieje obszerna literatura. Por. najnowsze opracowania: Duda Eugeniusz: Historia i architektura synagogi Starej od XVI wieku po jej adaptację na muzeum po II wojnie światowej. W: Długosz Elżbieta, Duda Eugeniusz, Jodłowiec-Dziedzic Anna, Niemiec Dariusz: *Ostoja tradycji*. Red. Barbara Cisowska. Kraków 2016, s. 51–112; idem: Społeczna rola synagogi. Rabini i kantorzy. W: *Ostoja tradycji...*, s. 114–146; Niemiec Dariusz: Średniowieczna geneza Starej Synagogi z krakowskiego Kazimierza. W: *Ostoja tradycji...*, s. 15–48; Figiel Piotr: Pierwsza dekada. Z działalności oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa w Starej Synagodze. W:

Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku. Kraków 2015, s. 54–77.

³⁴ AMHK, I-MŻ, sygn. 167, nr 39/6–48682, list ministra spraw religijnych Izraela Zeracha Warhaftiga do Bolesława Drobnera z 22 grudnia 1957 r.; ibidem: pismo Jerzego Dobrzyckiego do Bolesława Drobnera z 11 stycznia 1958 r.; ibidem, Pismo Jana Garlickiego (z-ca przew. Rady Narodowej Miasta Krakowa), Mariana Kuszy (kierownik Wydziału Kultury RNK), Bolesława Drobnera (przew. komisji kultury RNK), Jerzego Dobrzyckiego (dyr. MHK) i Leszka Ludwikowskiego (główny konserwator zabytków miasta Krakowa) do Zeracha Warhaftiga z 18 stycznia 1958 r.

³⁵ AMHK, I-MŻ, sygn. 169, nr 13/MŻ/60, list Jerzego Dobrzyckiego do ambasadora Państwa Izrael w Polsce, Rehaveama Amira z 6 kwietnia 1960 r.

Józef Badower, Dziedzic, ok. 1925 r., olej, płótno; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-134/VII

kontakt z kierownictwem Muzeum Żydowskiego w Pradze w zamiarze „pozyskania pewnych zespołów zabytków i pamiątek żydowskich z jego niezwykle obfitych zasobów magazynowych”. W tym celu już w 1957 roku przeprowadził rozmowy na miejscu w Pradze z dyr. muzeum dr Haną Volavkową, uzyskując z jej strony zapewnienie, że Muzeum Żydowskie w Pradze przekaze muzeum krakowskiemu w formie trwałego depozytu ze swych magazynów wszelkie pożądane przedmioty dotyczące kultu, życia i obyczaju żydowskiego, stosownie do przedstawionego zapotrzebowania”. Doktor Volavkowa powiadomiła również, że pragnie przekazać muzeum krakowskiemu na własność zespół przeszło 50 obrazów różnych malarzy żydowskich z Polski (głównie krakowskich) o tematyce judaistycznej, które to obrazy w latach wojny przypadkowo znalazły się na terenie czeskim. Jako jedyny warunek przeprowadzenia tej transakcji dr Volavkowa wska-

zała na konieczność skierowania pisma Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie do Ministerstwa Kultury i Sztuki CSR w Pradze z prośbą o przekazanie wymienionych muzealiów ze zbiorów muzeum praskiego na rzecz oddziału judaistycznego Muzeum Historycznego Miasta Krakowa³⁶.

Dobre kontakty między oboma muzeami utrzymywane były w następnych latach. W 1959 roku realizowały one wymianę naukową młodych pracowników³⁷, a w roku następnym wizytę w Krakowie złożyła dyr. Hana Volavkowa, która podtrzymała składane wcześniej deklaracje o gotowości udzielenia wsparcia pokrewnej instytucji w Krakowie.

Na poziomie obu muzeów, reprezentowanych przez dyr. Hanę Volavkową i dyr. Jerzego Dobrzyckiego, negocjacje przebiegały pomyślnie. Sprawa przekazu lub depozytu większej liczby judaików utknęła jednak, jak się wydaje, w biurokratycznych trybach Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie, które mimo prośb i monitów dyrektora Dobrzyckiego nie skierowało odpowiedniego wniosku do Ministerstwa Kultury CSR, co było warunkiem *sine qua non* powodzenia operacji³⁸. Ostatecznie do skutku doszła jedynie sprawa przekazu wspomnianych wyżej obiektów malarstwa. Rzecz została sfinalizowana dopiero we wrześniu 1963 roku, kiedy to muzeum żydowskie w Krakowie otrzymało za pośrednictwem Muzeum w Cieszynie przekaz 56 obiektów malarstwa i grafiki, rewindykowanych przez stronę polską z Pragi, dokąd zostały wywiezione przez Niemców w latach II wojny światowej. Znalazły się wśród nich m.in. prace malarzkie Józefa Badowera, Abby Fenichela, Henryka Gotliba, Wilhelma Grünberga, Ralfa Immerglücka, Leona Lewkowicza, Efraima Mandelbauma i Artura Markowicza oraz grafiki i rysunki Józefa Wojnarskiego.

Należy tu wspomnieć, że przekaz wymienionych wyżej obiektów był elementem większej operacji odzyskiwania przez Polskę dóbr kultury z Czechosłowacji. Oprócz muzeum krakowskiego beneficjentami tej akcji były także: Biblioteka Śląska w Cieszynie (księgozbiór Szersznika), Muzeum w Cieszynie (62 obiekty malarstwa), Muzeum w Nysie (14 sztychów), Muzeum Śląskie we Wrocławiu (zbiór monet i medali wrocławskiego kolekcjonera), Muzeum Górnośląskie w Bytomiu (duplety monet i medali przekazanych do Wrocławia) i ponownie Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (judaika spośród monet i medali przekazanych do Wrocławia)³⁹.

³⁶ AMHK, I-MŻ, sygn. 164/61, pismo MHK do MKiS, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, z 10 maja 1961 r. W tymże piśmie dyr. Dobrzycki odwołuje się do otwartej 23 kwietnia 1961 r. wystawy „tymczasowej” z wykorzystaniem pozyskanych do tego czasu muzealiów; ocenia ich stan jako dalece niewystarczający do zorganizowania „pełnej wystawy stałej, obrazującej w sposób należyty dzieje, tradycje i dorobek kulturalny oraz historię eksterminacji Żydów w czasie ubiegłej wojny”.

³⁷ AMHK, I-MŻ, sygn. 24/59, list Jerzego Dobrzyckiego do dyrekcji Muzeum Żydowskiego w Pradze z 28 września 1959 r., zawierający podziękowanie za życzliwe przyjęcie w Pradze pracowników MHK, mgr. Józefa Dancygiera z oddziału w Starej Synagodze i mgr. Hanny Chwierut oraz zaproszenie do Krakowa dwójga pracowników muzeum w Pradze; ibidem, nr 25/59, list Jerzego Dobrzyckiego do Mi-

nisterstwa Kultury i Sztuki, Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków z 29 września 1959 r., w którym pisze o wizycie dwójga wymienionych wyżej pracowników MHK i informuje o przygotowywanym przekazie 57 obrazów malarzy polskich pochodzenia żydowskiego, które zostały wywiezione w czasie II wojny przez Niemców do Pragi, prawdopodobnie w całości z Krakowa.

³⁸ AMHK, I-MŻ, sygn. 168, list do MKiS z 29 września 1959 r.; sygn. 169, listy do MKiS z 10 maja 1960 i 12 czerwca 1960 r.

³⁹ AMHK, I-MŻ, sygn. 171, protokół z zebrania Komisji do sprawdzienia i podziału mienia kulturalnego przekazanego Polsce przez Czechosłowację, odbytego w Cieszynie 29 grudnia 1962 r.; ibidem, sygn. 172, pismo Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków do Ludwika Brożka, kierownika Muzeum w Cieszynie, nr MOZ-V-741/VI-1/63 z 22 lutego 1963 r.

Poszukując intensywnie źródeł pozyskiwania judaików do tworzącego się w Krakowie muzeum, dyr. Jerzy Dobrzycki forsował pod koniec lat pięćdziesiątych dość niezwykły i bardzo kontrowersyjny pomysł przejęcia zbiorów żydowskich znajdujących się w innych muzeach polskich: „Nie obawiam się braku eksponatów, musimy jednak spowodować, aby nasze Ministerstwo zleciło przekazanie judaików z wszystkich muzeów polskich, a co ważniejsze spowodowało przekazanie nam leżących martwo w magazynach zbiorów Żyd. Towarzystwa Historycznego w Warszawie, skąd dochodzą mnie niepokojące wiadomości o wymykaniu się części tych zbiorów za granicę. Sam interweniowałem osobiście w Ministerstwie przed zamierzonym wysłaniem z tych zbiorów do Izraela całego zespołu rzadkich zabytków sefardyjskich”⁴⁰. Z pomysłu tego nie zrezygnował jeszcze na początku lat sześćdziesiątych, mając w dalszym ciągu nadzieję na przejęcie judaików znajdujących się w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie, a także na „pozyskanie w formie trwałego depozytu zbioru judaików (cenne przedmioty kultowe w srebrze i metalach) znajdującego się w Muzeum Narodowym w Krakowie, zebranego przed wojną w drodze zakupów z dotacji ówczesnego Departamentu Wyznań Min. W.R. i O.P.”⁴¹. Zabiegi dyrektora Dobrzyckiego nie znalazły poparcia w centralnych urzędach resortu kultury, nie mogły tym samym przynieść spodziewanego przezeń rezultatu.

W 1959 roku muzeum otrzymało liczące po kilkanaście przedmiotów przekazy judaików z Centralnej Składnicy Muzealnej Ministerstwa Kultury i Sztuki w Kozłowce oraz z Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, a w latach 1960–1962 podobną liczbę wartościowych obiektów obrzędowego rzemiosła artystycznego darowała Kongregacja Wyznania Mojżeszowego w Krakowie. Pod koniec 1962 roku kolekcja muzealna powiększyła się o cenną serię 16 drzeworytów Ilii Schora (1904–1961), przedstawiających zwyczaj religijne Żydów polskich⁴², dar Fundacji im. Ilii Schora w Nowym Jorku, zainicjowany przez członka krakowskiej Kongregacji Wyznania Mojżeszowego, Dawida Horowitza⁴³.

Bardzo dobre relacje dyr. Jerzego Dobrzyckiego ze społecznością żydowską w Krakowie i środowiskami Żydów krakowskich w Izraelu i USA przekładały się także na znaczące wsparcie finansowe na zakupy muzealiów płynące od 1959 roku do połowy lat sześćdziesiątych z American Joint Distribution Committee. Podjęcie tej korzystnej dla mu-

zeum decyzji było zapewne tym łatwiejsze, że dyrektorem Jointu na Polskę był w tym czasie krakowianin, dr Akiwa Kohane (1911–1995), prywatnie znawca historii i zabytków Krakowa i przewodnik amator⁴⁴. Amerykańska pomoc finansowa dla krakowskiego muzeum żydowskiego przekazywana była za pośrednictwem Centralnej Żydowskiej Komisji Pomocy Społecznej, której przewodniczącym był inny krakowianin, dr Salo Fiszgrund (1893–1971), w okresie międzywojennym jeden z liderów Bundu w Krakowie. Stamtąd pieniądze trafiały do krakowskiego oddziału Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów przy ulicy Długiej 38. W związku z tym w muzealnej komisji zakupów zasiadali w tym czasie także przedstawiciele miejscowego oddziału TSKŻ: mąż zaufania Towarzystwa dr Michał Chajes i sekretarz Towarzystwa Manuel Rympeł⁴⁵. Należność za obiekty zakwalifikowane przez komisję zakupów do zbiorów wypłacał bezpośrednio TSKŻ z puli przeznaczonej na pomoc dla muzeum, na podstawie rachunków wystawianych przez sprzedających, którymi były głównie osoby prywatne i salony Desy. Dzięki dotacjom Jointu, wynoszącym blisko 50 tysięcy zł rocznie⁴⁶, muzeum zakupiło do zbiorów około stu okazów judaików.

W kolejnych latach muzeum otrzymało skromne liczebnie dary i przekazy od następujących instytucji: Państwowego Muzeum w Oświęcimiu-Brzezince (osiem obiektów związanych z martyrologią Żydów), Ministerstwa Kultury i Sztuki PRL oraz Wydziału Kultury i Sztuki Miasta Krakowa (13 obrazów artystów współczesnych), Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu (dwa obiekty, wśród nich bardzo cenny mosiężny świecznik z XVII wieku, pochodzący z synagogi Wysokiej w Krakowie), Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce (trzy obiekty), Muzeum Aptekarstwa w Krakowie (jeden obiekt), Muzeum Sztuki w Ein Harod w Izraelu (jeden obiekt), Urzędu Skarbowego Wrocław-Krzyki (jeden obiekt) oraz krakowskiego oddziału Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów (dwa obiekty). W 1990 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie przekazał do muzeum 64 przedmioty metalowe znalezione w Proszowicach, w trakcie burzenia domu przy ulicy Ojca Rafała⁴⁷. Pozostałe obiekty stanowią dary od osób prywatnych oraz zakupy od osób prywatnych i w galeriach sztuki, głównie w PP Desa (około stu obiektów). Proporcja darów do zakupów kształtuje się w przybliżeniu jak 1:2.

⁴⁰ AMHK, I-MŻ, sygn. 167, list Jerzego Dobrzyckiego do Bolesława Drobnera z 11 stycznia 1958 r.

⁴¹ AMHK, I-MŻ, sygn. 127/61, pismo Jerzego Dobrzyckiego do Wydziału Kultury Prezydium RN w Krakowie z 22 marca 1961, s. 4.

⁴² Drzeworyty oryginalnie zostały wykonane przez Ilię Schora jako ilustracje do książki: Heschel Abraham Joshua: *The Earth Is the Lord's: The Inner World of the Jew in Eastern Europe*. New York 1949.

⁴³ AMHK, I-MŻ, sygn. 493/62, list Fundacji Ilii Schora do Muzeum w Starej Synagodze z 9 października 1962 r. oraz list Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w Krakowie do dyrekcji Muzeum Historycznego Miasta Krakowa z 8 listopada 1962 r.

⁴⁴ *Akiwa Kohane. Jewish Aid Official*, 84. „The New York Times” Archives (A version of this obituary; biography appears in print on June 15, 1995) [online]. [dostęp 31 października 2014 r]. Dostępny

w internecie: <http://www.nytimes.com/1995/06/15/obituaries/akiva-kohane-jewish-aid-official-84.html>.

⁴⁵ AMHK, I-MŻ, sygn. 169, list Bolesława Drobnera do Wydziału Kultury i Sztuki Prezydium RN w Krakowie z 5 października 1960 r.

⁴⁶ AMHK, I-MŻ, sygn. 609/61, pismo Jerzego Dobrzyckiego do Salo Fiszgrunda z Centralnej Żydowskiej Komisji Pomocy Społecznej z 12 grudnia 1961 r., w którym dyrektor dziękuje za kwotę 50 tysięcy zł otrzymaną w 1961 r. i prosi o kontynuowanie wsparcia w roku następnym, apelując o podniesienie dotacji do 150 tysięcy zł „z uwagi na wzmogoną podaż pożądaných i cennych eksponatów”.

⁴⁷ Z tej liczby tylko osiem obiektów to kompletne, pełnowartościowe judaika; pozostałe to sztućce (32) oraz destrukty świeczników (8) i trzonki noży (14).

Stanisław Tondos, Dwaj Żydzi, koniec XIX w., akwarela; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-1773/III

Łącznie w kolekcji znajduje się obecnie 1318 pojedynczych obiektów, zgrupowanych w 892 aktywnych pozycjach inwentarzowych. W strukturze Muzeum Historycznego są one wyodrębnione w Dziale VII – Judaica. Trzonem muzealiów zgromadzonych w tym dziale są judaika *sensu stricto*, a więc zabytki z zakresu żydowskiego kultu religijnego, obrzędowości i obyczaju. Grupę tę tworzą w pierwszym rzędzie obiekty z wyposażenia synagog; zasłony i lambrekiny służące do dekoracji arki; sukienki, korony, zwieńczenia, tarcze i wskaźniki stanowiące obrzędowy ubiór (kle kodesz – hebr. święte naczynia) zwojów Tory oraz świeczniki synagogalne i naczynia do rytualnych ablucji. Blisko tej pierwszej grupy obiektów sytuują się przedmioty obrzędowe związane z obrzędowością świąteczną szabat i świąt dorocznych, a także rytualne akcesoria modlitewne i elementy tradycyjnego ubioru męskiego ściśle łączące się z rytualnymi zachowaniami. Do trzeciej i ostatniej grupy judaików obrzędowych zaliczyć wypada przedmioty związane z wypełnianiem powinności religijnych w życiu prywatnym jednostki, towarzyszących jej od narodzin aż do śmierci, są to zatem muzealia związane z takimi etapami ludzkiego życia i związanymi z nimi obrzędami, jak obrzezanie, wychowanie, konfirmacja, małżeństwo, przestrzeganie przepisów żywieniowych w żydowskim domu, śmierć i pamięć o zmarłych.

Drugim pod względem liczebności zespołem ekspozycji Działu VII są prace malarskie i graficzne artystów żydowskich, a także prace artystów polskich poświęcone tematyce żydowskiej. Do grupy trzeciej, mocno zróżnicowanej, należą obiekty o charakterze pamiątek historycznych oraz medale i odznaki.

Poza wyżej wymienionymi muzealiami w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa znajdują się także inne obiekty dokumentujące historię i kulturę Żydów. Formalnie należą one do następujących strukturalnych działów muzeum: Działu III – Kraków Nowoczesny, Działu VIII – Grafika, Działu Dokumentacji Fotograficznej oraz Biblioteki Naukowej i Archiwum. Są to obiekty malarstwa i grafiki (w tym zwłaszcza bogata ikonografia żydowskiego Kazimierza, ale także malarstwo portretowe i rodzajowe), rzeźby (np. rzeźby Henryka Hochmana w Dziale III), fotografie, karty pocztowe, zbiory biblioteczne oraz archiwalia.

Dotychczasowa literatura na temat kolekcji jest niepełna, rozproszona w dwóch rocznikach muzealnych „Krzysztoforzy”, w których zostały omówione obiekty pozyskane do roku 1988⁴⁸ oraz w osobnych publikacjach katalogowych i przewodnikowych Muzeum Historycznego⁴⁹ i katalogach wystaw krajowych i zagranicznych, na których prezentowane były najcenniejsze okazy kolekcji⁵⁰. Okazją do nadrobienia zaległości jest obecny tom „Krzysztoforów”, w którym oprócz niniejszej prezentacji, uwzględniającej nabytki z lat 1989–2017, zostały obszernie omówione zbiory fotograficzne o tematyce żydowskiej⁵¹.

Nabytki z lat 1989–2017

Dane dotyczące gromadzenia judaików w MHK w ostatnich latach są bardzo niepokojące; o ile w latach osiemdziesiątych kolekcja powiększała się średnio o 20–40 obiektów rocznie, to od połowy lat dziewięćdziesiątych przybywa średnio od dwóch do pięciu eksponatów rocznie (bez rozróżnienia sposobu pozyskania i wartości nabytków). Przyczyną tego stanu rzeczy jest z jednej strony niska obecnie dostępność autentycznych judaików na polskim rynku antykwarycznym, a z drugiej strony skromny budżet na zakupy muzealne, niepozwalający na pozyskiwanie wartościowych judaików oferowanych w handlu antykwarycznym i aukcyjnym w Europie. Tym większego znaczenia nabierają dla muzeum w obecnym czasie dary od osób prywatnych i przekazy instytucjonalne.

⁴⁸ Duda Eugeniusz: *Judaika w Muzeum Historycznym m. Krakowa. „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1984, z. 11, s. 41–50; „Krzysztoforzy. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15 poświęcony tematyce żydowskiej, a w nim m.in.: idem: *Rzemiosło artystyczne (eksponaty pozyskane w latach 1985–1988)*, s. 112–115; Jodłowiec Anna: *Malarstwo i grafika*, s. 116–122; Jaklińska-Duda Anna: *Fotografia*, s. 123–132; Kalfas Barbara: *Zabytkowe tkaniny i hafty żydowskie w zbiorach muzeów krakowskich*, s. 142–156.*

⁴⁹ Duda Eugeniusz: *Judaika w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – srebro*. Kraków 1985; idem: *Filary judaizmu. Biblia*

hebrajska, Talmud, literatura rabiniczna. Kraków 2009; Duda Eugeniusz, Jodłowiec Anna: *Potęga obyczaju*. Kraków 2000.

⁵⁰ Grossman Cissy: *Fragments of Greatness Rediscovered. A Loan Exhibition from Poland*. New York 1982; *Kultura ocalona. Katalog wystawy poświęconej kulturze Żydów*. Muzeum Narodowe w Warszawie. Warszawa 1983, nr kat. 5, 10, 42, 69, 95–101, 104–105.

⁵¹ Por. artykuły: Gaczol Ewa, Gellner Joanna: *Wątki żydowskie w fotografii ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Część 1. Fotografie do 1939 roku* oraz Kwiatek Anna: *Wątki żydowskie... Część 3. Fotografie z okresu po II wojnie światowej*, w niniejszym tomie.

Synagogalia

Wśród wspomnianych wyżej obiektów przekazanych muzeum w 1990 roku przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie, pochodzących ze znaleziska w Proszowicach, jest m.in. para srebrnych i złożonych zwieńczeń zwoju Tory o tradycyjnej, tralkowej formie, zdobionych ornamentem roślinnym i dzwonekami na esowatych zaczepach, wyrób krakowski z lat międzywojennych.

Ozdoby zwoju Tory uzupełnione zostały o dwa zakupy: wskaźnik do czytania Tory z rękojeścią z kości narwala, wyrób wiedeński z końca XIX wieku, oraz pluszową sukienkę na zwój; zestaw symboli, styl dekoracji i materiały (aksamit, nici i elementy haftu, pasmanteria) pozwalają określić ją jako typową dla drugiej połowy XX wieku, wykonywaną na zamówienie w wytwórniach wzorujących się na nowojorskiej wytwórni M. Wolozhin Inc.

W kolekcjach judaików powstałych po II wojnie światowej dużą rzadkością są, niegdyś w synagogach powszechnie używane, naczynia do rytualnych ablucji. W 2004 roku muzeum pozyskało miedzianą, cynowaną wewnątrz kwartę z dwoma uchami, co jest charakterystyczną cechą tych naczyń, używanych w przedsionkach synagog do obrzędowego obmywania rąk, spełnianego każdorazowo przed wejściem do modlitewni mężczyzn.

Zbiór sprzętów z wyposażenia synagog wzbogacił się o kilka nowo pozyskanych obiektów. Chronologicznie pierwszym z nich był piec z cylindrycznym korpusem z emaliowanej blachy stalowej, ozdobionym pseudobarokowym kartuszem z sześcioramienną gwiazdą, podstawą na trójnogu i nastawą z regulatorem temperatury spalania. Przed 1939 rokiem piec znajdował się w synagodze w Zatorze. Po zburzeniu synagogi podczas II wojny światowej przeniesiony został do zakrystii zatorskiego kościoła. W latach osiemdziesiątych XX wieku w jego posiadanie wszedł miejscowy kolekcjoner, który już w 1988 roku oferował go do zbiorów muzeum; ostatecznie obiekt trafił do muzeum dopiero za pośrednictwem PP Desa.

W 1994 roku muzeum zakupiło snycerskiej roboty supraportę szafy ołtarzowej, ażurową, zakomponowaną na planie trójkątnym: pośrodku dwa owalne obramienia podtrzymywane przez lwy, dołem wsparte na dośrodkowo zwróconych delfinach. Całość zwieńczona pękiem liści akantu, ujętych we wstęgi. Owalne obramienia, przeznaczone zapewne na stosowne przedstawienia symboliczne lub inskrypcje, obecnie są puste. Obiekt pochodzi z nieustalonej synagogi na obszarze południowo-wschodniej Polski.

Ostatnim obiektem w tej kategorii jest witraż z Dekalogiem, darowany do zbiorów w 1995 roku. Na dwóch półkuliście zamkniętych taflach szkła znajdują się początkowe słowa hebrajskie Dziesięciu Przykazań, rozmieszczone zgodnie z żydowską tradycją po pięć na każdej tafli; pełne, brązowe litery o szlachetnym, wydłużonym kroju położone są na delikatnym, ażurowym tle arabskim w tonacji brązów. Przedmiot o nieustalonej proveniencji, przed 1939 rokiem znajdował się prawdopodobnie w jednym z krakowskich domów modlitwy.

Para zwieńczeń zwoju Tory, Kraków, 1922–1939; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-806/VIII/1-2

Kwarta na wodę do obmywania rąk, Polska, przed 1939 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-922/VII

Szabat i święta

Wśród przedmiotów ze wspomnianego już wyżej znaleziska w Proszowicach, przekazanych do zbiorów muzeum w 1990 roku przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, jest kilka kompletnych przedmiotów obrzędowych związanych z szabatem i Chanuką. Zbiór szabatowy powiększył się o trzy srebrne pucharki na wino i składany nóż do krojenia chleba z warszawskiej wytwórni M. Welnera, ze stalowym ostrzem i srebrną okładziną ozdobioną hebrajską inskrypcją שבת קודש (święty Szabat) umieszczoną w prostokątnej ramce.

Pucharek, Polska, XIX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-814/VII

Talerz hawdalowy, Kraków, przed 1939 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-923/VII

Interesujący jest zwłaszcza pucharek pierwszy, z wielobocznie załamującą się powierzchnią płaszczą, ozdobionego w górnej części pasem rytowanego ornamentu roślinno-zwierzęcego, a poniżej – kolistym, rytowanym medalionem, ujętym od dołu w wieniec, z hebrajskim napisem w jego polu: שבת קודש (święty Szabat). Dwa kolejne są niemal identyczne ze sobą, ponieważ oba wykonane zostały w 1891 roku w pracowni Izraela Jesejewicza Zachodera, złotnika czynnego w Berdyczowie, Moskwie do 1892 roku, a następnie w Kijowie w latach 1892–1907. Są to pucharki o czarkach zdobionych charakterystyczną rytowaną dekoracją roślinną, umieszczoną w polach w kształcie prostokątów

zwieńczonych łukami, alternowanych motywami trójkąta i prostokąta.

Wymieńmy od razu przy tej okazji kolejny pucharek, także moskiewskiej proveniencji (1894), darowany do zbiorów w 2009 roku. Jego czarka jest ozdobiona rytowaną dekoracją roślinną i architektoniczną, umieszczoną naprzemiennie w czterech medalionach, zamkniętych od dołu półowalnie, a od góry ostrołucznie. Pomiędzy nimi rytowane motywy geometryczne w postaci zdwojonych trójkątów i rombów u góry i pojedynczych trójkątów u dołu. Według relacji darczyńcy, ów pucharek został znaleziony w okresie II wojny światowej przez polskiego kolejarza na rampie kolejowej w Hrubieszowie po odjeździe transportu ludności żydowskiej.

Wśród nabytków nie mogło zabraknąć obrzędowych obiektów hawdalowych, powszechnie używanych w żydowskich domach i dość dobrze reprezentowanych w muzealnych kolekcjach. W 1993 roku muzeum pozyskało wieżyczkowy pojemnik na wonności z filigranu, z niustalowanego warsztatu wiedeńskiego, datowany na 1863 rok. Korpus naczynia czworoboczny, stosunkowo wysoki, z pełnymi drzwiczkami, nakryty ostrosłupowym daszkiem z otworami w formie biforiów, zwieńczonym chorągiewką na iglicy z dwiema spłaszczonymi kulkami.

Szczególnie interesującym nabytkiem jest talerz hawdalowy z blachy mosiężnej, zapewne lokalny wyrób krakowski z okresu międzywojennego. Przedmiot o prostej, niewyszukananej formie i stylistyce, niewątpliwie rzadki, reprezentujący popularną kulturę żydowską i jako taki mający dużą wartość historyczno-obyczajową. W centrum lustra wyryto w języku jidysz hawdalowe życzenie: גוט וואך | גוט יאהר (Dobrego tygodnia | dobrego roku), a na obwodzie – w języku hebrajskim: מצות ה' ברה מאירת עינים (Przykazania Boga są nieskazitelne – rozjaśniają oczy [Ps 19, 9]).

Najliczniejszą grupę obiektów związanych ze świętami dorocznymi tworzą chanukowe lampy oliwne i świeczniki. Pozyskane w omawianym okresie lampy oliwne to obiekty o proveniencji galicyjskiej z drugiej połowy XIX wieku oraz przełomu wieków XIX i XX wieku. Charakterystyczne dla tego obszaru są przede wszystkim dwie lampy o ażurowych zapleckach z czterema arkadami u podstawy i motywem wazonu z ptakami, drzewa życia i wici roślinnej. Różnie zostały ukształtowane boczne ścianki obu lamp; u jednej są one konsekwentnie ażurowe, druga zaś otrzymała boki pełne, ukształtowane w formie figurek lwów. U obu ścianki boczne są jednocześnie wspornikami dla tulejek do osadzenia w nich świec, było bowiem w zwyczaju używanie tych lamp jako świeczników szabatowych.

Dwie inne są przykładami lamp masowo produkowanych pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX, w których zastosowano charakterystyczne dla judaizmu motywy zdobnicze oraz hebrajskie napisy. Są to lampy o typowych, rynienkowych palnikach, zapleckach z figurkami lwów, mniej lub bardziej realistycznie wyobrażonej korony oraz łukowato wygiętej taśmy z jednobrzmiącym napisem: להדליק נר חנוכה (do zapalania światła chanukowego).

I jeszcze jeden przedmiot pochodzący ze znaleziska w Proszowicach, przekazanych muzeum przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie w 1990 roku.

Kasetka na etrog, Wiedeń, 1855; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-805/VII, fot. Janusz Leśniak

Kołnierz do kitla. Polska, XVIII/XIX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-894/VII

Jest to świecznik chanukowy, który w obecnej formie jest rezultatem rekonstrukcji i konserwacji wykonanej przez krakowskiego złotnika, Adama Komorowskiego: czworoboczny trzon dźwiga nastawę z czterema parami ramion załamanych w kształt litery W, zakończonych wysokimi, sześciobocznymi tulejkami. Identyczna, dziewiąta tulejka umieszczona z przodu świecznika. Nastawę wieńczy figurka orła.

Przeгляд obiektów związanych ze świętami dorocznymi zamyka srebrna cukiernica, pełniąca funkcję kasetki na owoc etrogu, przynoszonego do synagogi razem z bukietem lulawu, o puklowanych ściankach i wieczku, ozdobionych ornamentem kwiatowym w narożnikach i pełnoplastycznym owocem pigwy umieszczonym na pokrywie.

Strój i akcesoria modlitewne

W omawianym okresie kolekcja muzealna powiększyła się o kilkanaście cennych obiektów męskiego stroju modlitewnego i towarzyszących mu akcesoriów. Przede wszystkim wymienić tu wypada dwie atary, czyli koronkowe pasy zdobiące brzeg chusty modlitewnej – tałesu.

Obie są wykonane tradycyjną techniką szpanier arbajt, być może przez tkaczy i koronkarzy z okolic Sassowa koło Brodów, czynnych w drugiej połowie XIX wieku i pierwszych dekadach wieku XX.

Cennymi i rzadkimi okazami w kolekcjach judaików są dwa pozyskane kołnierze do świątecznych kitli, ubieranych zwłaszcza z okazji uroczystych zgromadzeń modlitewnych w święto Jom Kipur. Są one dekorowane wypukłym haftem o motywach kwiatowych, wykonanym metalową nicią, dodatkowo zdobione cekinami i obramione koronką szpanier arbajt.

Worek na filakterie, Kraków, 1931; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-889/VII, fot. Janusz Leśniak

Równie ważnym i cennym okazem jest odświętna jarmułka, męskie nakrycie głowy ubierane przy podobnie uroczystych okazach, jak wymienione wyżej kołnierze do kitla. Jarmułka ma tradycyjną formę czapeczki zszytej z sześciu klinów w kształt półkuli. Każde z utworzonych przez nie trójkątnych pól zdobi wypukły haft kwiatowy. Boki sześciu trójkątów i brzeg jarmułki obszyte są pasmanterią szpanier arbajt.

W roku 1998 muzeum pozyskało dwa kolejne obiekty należące do omawianej kategorii: jarmułkę i worek na filakterie. Są to proste tkaniny z okresu międzywojennego, a ich szczególna wartość dla kolekcji wynika stąd, że są obiektami lokalnymi, krakowskimi. Odkryto je na strychu domu przy ulicy Koletek; jarmułka mogła należeć do Jakóba Horsteina, na co zdają się wskazywać znalezione przy niej dokumenty z tym nazwiskiem, a worek na filakterie był własnością Izraela Cwi Mydlarza, o czym świadczy jego imię i data 1931 wyszyte na tkaninie.

Strój kobiecy

Muzeum pozyskało także kilka okazów z zakresu ubioru kobiecego. Są to przede wszystkim czepce dekorowane haftami metalową nicią, w tym jeden należący do typu Riegelhaube, będącego charakterystycznym elementem kobiecego przybrania głowy w XVIII i XIX wieku w Bawarii. Czepce tego typu, określone jako żydowskie, znajdują się w kolekcjach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (nr inw. MUJ 988) i Muzeum Narodowego w Krakowie⁵². Zamężne kobiety żydowskie z tradycyjnych środowisk nosiły je jako uzupełnienie nakrycia osłaniającego wierzch i boki głowy.

⁵² Zob. Lebet-Minakowska Anna: *Katalog judaików...*, s. 131.

Czepiec kobiecy, Bawaria (?), XIX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-960/VII

Brosza, Jerozolima, lata dwudzieste XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-882/VII

Do zbiorów pozyskano także dwa szale z bawełnianego tiulu, zdobione zgeometryzowanymi wzorami ze srebrnej blaszki. Szale tego typu były modne w okresie międzywojennym XX wieku, m.in. wśród kobiet żydowskich. Zakładano je na głowę lub ramiona. Jeden z pozyskanych obiektów pochodzi od rodziny żydowskiej zamieszkałej w Krakowie; do muzealnej kolekcji darowała go osoba, której został on przekazany na przechowanie. Drugi obiekt pochodzi z kolekcji etnografa Stanisława Kotuli z Rzeszowa.

Efektownymi akcesoriami kobiecego ubioru są torebka zdobiona haftami i metalową koronką z motywem wachlarzy oraz srebrna brosza z figuralnym motywem Sulamitki ze starotestamentowej *Pieśni nad pieśniami*.

Rytuał

Kilka obiektów pozyskanych po 1989 roku wiąże się z obrzędowością cyklu życia jednostki i czystością rytualną żydowskiego domu. Pierwszym z tych obiektów jest tarcza mohela, zawodowego obrzezywacza, dokonującego zabiegu obrzezania ośmiodniowych noworodków płci męskiej. Ten niezbędny przy operacji przedmiot ma kształt litery V, z zaokrąglonymi końcami i tylnymi narożnikami. Wykonano go z prostokątnej plakietki towarzyszącej tarczy na Torę. Obiekt zakupiony w Wałbrzychu, gdzie znajdował się w posiadaniu rodziny, która przybyła do tego miasta po 1945 roku z Baku w Azerbejdżanie.

Krakowską proveniencję ma mezuz (hebr. odrzwia) z okresu międzywojennego. Jest to prostokątny arkusik pergaminu zawierający na jednej stronie hebrajski tekst z Księgi Powtórzonego Prawa (6, 4–9 i 11, 13–21), a na odwrocie literę ψ (szin – inicjał boskiego imienia Szaddaj – Wszchemogący) i kabalistyczne, 14-literowe imię (pochodzące od Jahwe, nasz Bóg, Jahwe), zwinięty w ciasny rulon umieszczony w podłużnym, blaszanym pojemniku. Mezuz jest przytwierdzana do odrzwi żydowskiego domu zgodnie z nakazem biblijnym, zawartym w Pwt 6, 9: „Wypiszesz [te słowa] na odrzwiach twojego domu i na twoich bramach”. Przybija się ją ukośnie do górnej części prawej futryny drzwi wejściowych i wszystkich pokoi mieszkalnych. Wychoząc z domu i wracając doń, pobożny Żyd dotyka mezuzy w miejscu, w którym widoczne jest imię Boga. Znaczenie mezuzy polega na przypominaniu człowiekowi o jedyności i wszechobecności Boga. W potocznym rozumieniu mezuz jest uważana za potężny amulet, broniący złym mocom dostępu do strzeżonego przez nią domu.

Rzadkością w zbiorach muzealnych jest zawieszka w kształcie nagrobka, upamiętniająca rocznicę śmierci (jorcajt), obchodzoną przez Żydów według kalendarza hebrajskiego. Na awersie ryty hebrajski napis: למזכרת / בצח | פטירת | בילה שמחה | ז' ל' כ' י' אייר | ת'ר'ע"ו | אמי מורתי | Na wieczną | pamiątkę | śmierci | mojej matki, mojej nauczycielki | Bajły Simchy | bł. pam. 26 Ijar | (5) 676 [29 maja 1916]).

W ortodoksyjnym domu żydowskim starano się rygorystycznie zachowywać reguły czystości – czystości rytualnej określonej przepisami żydowskiego prawa religijnego. Dotyczyły one wszystkich sfer życia domowego, w tym

Tarcza mohela, Baku, Azerbejdżan, przed 1939 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-906/VII

Zawieszka na rocznicę śmierci, Polska, 1916; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-939/VII

Tłok pieczętny „mięso kosherne”, Polska, przed 1939 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-948/VII

Forma mydła „Krakauer Hirsch”, Kraków, początek XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-940/VII

zwłaszcza przygotowywania pożywienia. Produkty żywnościowe dozwolone do spożycia miały na sobie certyfikaty lokalnego rabinatu lub uprawnionych przezeń służb.

W muzealnej kolekcji znajdują się tłoki do pieczętowania mięsa pochodzącego z rytualnego uboju. Jeden z nich, z napisem w języku polskim UBÓJ RYTUALNY był używany w dużej ubojni miejskiej we Lwowie, drugi zaś, z napisem w języku jidysz כשר פלייש (mięso kosherne), używany był w krakowskiej ubojni drobiu.

Jak wyżej powiedziano, reguły koszerności dotyczyły wszystkich sfer życia domowego. Przykładem z muzealnych zbiorów jest interesujący i zapewne rzadki obiekt – płyta negatywowa do tłoczenia firmowego znaku mydła koszernego Krakauer Hirsch, z negatywem wizerunku jelenia i napisami w językach niemieckim: Krakauer Hirsch oraz Seife, i hebrajskim: כשר (koszer).

Odznaki

Różnorodny zbiór odznak i medali związanych z historią i kulturą Żydów powiększył się w omawianym okresie o kilkanaście bardzo interesujących obiektów. Krakowskim zabytkiem jest odznaka Stowarzyszenia Żydowskich Słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego Ognisko. Organizacja, założona w 1897 roku, prowadziła akcję samopomocową w środowiskach akademickich w Krakowie i w 11 oddziałach terenowych. Jej wieloletnim kuratorem (do 1938) był prof. Rafał Taubenschlag (1881–1958), od roku 1929 dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Szczególnym wyrazem utożsamiania się z konkretnym ruchem społeczno-politycznym jest zawieszka religijno-syjonistycznej organizacji Bnej Syjon. Na jej awersie umieszczono charakterystyczne odwołania biblijne do Syjonu: widok Ściany Płaczu z modlącymi się przy niej Żydami oraz cytaty z Psalmów: „Jeśli o tobie zapomnę, o Jeruzalem, niech mnie zawiedzie moja prawica” (Psalm 137, 5), „Twoi słudzy miłują jego kamienie, uzalają się nad jego ruinami” (Psalm 102, 15). Na rewersie wyobrażenie tablic Dekalogu i fragment modlitwy Szema – żydowskiego wyznania wiary: „Słuchaj Izraelu, Pan, nasz Bóg, jest jeden”.

Odznaki żydowskich klubów sportowych działających w Krakowie, lata dwudzieste XX w.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK 848/VII

Rzadkimi okazami w kolekcji judaistycznej są odznaki żydowskich klubów sportowych w Polsce, Austrii i Niemczech, które Muzeum pozyskało w 1992 roku. Jest ich siedem, a pochodzą z okresu od 1897 do 1930 roku. Zbiernic, od którego zostały zakupione, przytwierdził je do wieka srebrnej puderniczki z okresu międzywojennego. Jest wśród nich odznaka największego i najbardziej zasłużonego klubu żydowskiego w Krakowie – ŻKS Makkabi, założonego w 1909 roku. Pozostałych sześć to odznaki klubów żydowskich w Tarnowie (TS Jutrzenka i ŻTGS Samson), Lwowie (KS Hasmona), Warszawie (Makabi), Wiedniu (Fusb. Klub Hakoah) i Weidenau (Weidenauer Turnverein).

Pamiętki (memorabilia)

Stosunkowo liczną grupę najnowszych nabytków kolekcji judaistycznej stanowią rozmaite pamiętki historyczne związane z żydowskimi organizacjami, instytucjami i indywidualnymi postaciami, w zdecydowanej większości krakowskimi. W 2010 roku do kolekcji włączono pięć marmurowych tablic z dawnej modlitwni Mordechaja Tignera przy ulicy Grodzkiej 28/30 w Krakowie: dwie tablice fundacyjne, dwie upamiętniające rocznicę śmierci członków kongregacji tej modlitwni oraz tablicę z okazji rocznicy śmierci fundatora modlitwni. Na największej jest obszerny tekst hebrajski zawierający historię modlitwni, opiewający zasługi fundatora i członków jego rodziny: „Kraków 11 Nisan roku 5692 [17 kwietnia 1932] od stworzenia świata | W pierwszą rocznicę śmierci r. Mordechaja Tignera | W roku 1903 bł. pam. Mordechaj Tigner wznosił w tym miejscu | mały bejtmidrasz dla naszych braci Żydów mieszkających w centrum | miasta. Z biegiem czasu dostrzegł potrzebę powiększenia bejtmidraszu | udoskonalenia go i gruntownego przebudowania | W roku 1931 r. Mordechaj zobowiązał się wznieść budowlę nową | i wspinał własnym sumptem i rozpoczął dobre dzieło, a przed swoją śmiercią | 11 Nisan roku 5691 [29 marca 1931] | pozostawił swoim synom polecenie aby wypełnili jego wolę. Po jego śmierci wypełnili | sukcesorzy: małżonka Idel Tigner, synowie, córki, narzeczeni i arzeżone | testament bł. pam. r. Mordechaja Tignera i zbudowali tę budowlę pełną splendoru | W Lag be-Omer (5) 691 r. [5 maja 1931] położony został kamień węgielny w obecności spadkobierców i członków zarządu | W Nowy Rok (5) 692 r. [12 września 1931] bejt hamidrasz został przekazany kongregacji modlitwnej”.

W tym samym 2010 roku do kolekcji włączono także tablicę pamiątkową ku czci Dory Randowej, fundatorki ochronki dla dzieci żydowskich z ubogich rodzin, założonej w parterowym budynku przy ulicy Dajwór 21. Tablicę wmurowano w budynku ochronki 10 września 1937 roku, w pierwszą rocznicę śmierci Dory Randowej⁵³. Dom ten został zburzony w kwietniu 2010 roku.

Wyjątkową pamiątką historyczną związaną z wybitną osobistością krakowskiego żydostwa jest tabliczka na drzwi

Tablica pamiątkowa ku czci Mordechaja Tignera, Kraków, 1932; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-953/VII

Tabliczka na drzwi mieszkania rabina Ozjasza Thona, Kraków, 1918–1939; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-946/VII

pochodząca z mieszkania rabina Ozjasza Thona w Krakowie przy ulicy Jasnej 5 (obecnie Bogusławskiego).

Ozjasz Thon (Lwów, 1870 – Kraków, 1936), rabin, polityk, publicysta. Studiował filozofię i socjologię na uniwersytecie w Berlinie. Tam również ukończył akademię rabinacką. W trakcie studiów nawiązał współpracę z twórcą syjonizmu, Teodorem Herzlem. W 1897 roku przybył do Krakowa, aby objąć funkcję kaznodziei w synagodze Izraelitów Postępowych na Podbrzeziu. Urodzony orator, głosił w niej poruszające kazania. W 1919 roku był delegatem żydowskim na Konferencję Pokojową w Wersalu. Budował ruch syjonistyczny w Krakowie i stanął na czele Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej i Śląska (1919–1936). Pracował w Komitecie Wykonawczym Światowej Organizacji Syjonistycznej. W latach 1919–1935 był posłem na Sejm, zwolennikiem współpracy z rządem. Był współtwórcą i prezesem sieci szkół Tarbut (Kultura) i współzałożycielem Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie. Pisał eseje i artykuły naukowe i prasowe. Publikował po hebrajsku, jidysz, niemiecku, polsku i angielsku w żydowskich dziennikach i czasopismach, a zwłaszcza w krakowskim polskojęzycznym „Nowym Dzienniku”.

⁵³ Odslonięcie tablicy pamiątkowej ku czci błp. Dory Randowej. „Gazeta Gminna. Organ urzędowy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie” 1937, nr 5, s. 15.

Banknot 1 Mark, emisja 15 maja 1940 r.; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-973/VIII/3

Medal Sprawiedliwy wśród narodów świata dla Tadeusza Pankiewicza, Jerozolima, 1983; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-951/VII

Holokaust

Ostatnim zespołem obiektów, które wymagają omówienia w tym miejscu, są muzealia związane z okresem Zagłady Żydów, w tym pieniądze zastępcze używane na terenie getta w Łodzi (Litzmannstadt). Podczas II wojny światowej w utworzonych przez Niemców gettach w Łodzi (Litzmannstadt), a następnie także w Terezynie (Theresienstadt) w Czechosłowacji wprowadzone zostały odrębne pieniądze, ważne wyłącznie wewnątrz tychże gett jako zastępcze środki płatnicze, używane zamiast obowiązującej na obszarze III Rzeszy marki niemieckiej. Oficjalnym celem wprowadzenia osobnego pieniądza była likwidacja nielegalnego handlu pomiędzy zamkniętą dzielnicą żydowską i resztą miasta. Po uzyskaniu zgody Banku Rzeszy na emisję, w getcie łódzkim banknoty o nominałach (Quittung über...) 50 Pfennig, oraz 1, 2, 5, 10

i 20 Mark zostały wydrukowane w okresie od 5 czerwca do 16 lipca 1940 roku. Od 8 lipca tegoż roku zakazano osobom fizycznym i instytucjom używania marek Rzeszy, a w następnych dniach rozpoczęła się ich wymiana na zastępcze marki gettowe; w ciągu pierwszego miesiąca do obiegu trafiły pokwitowania na około 1,5 miliona marek, a do maja następnego roku na około 5,5 miliona marek. Pieniądze te, popularnie nazywane były rumkami lub chaimkami (od Chaima Rumkowskiego, prezesa Judenratu getta w Łodzi, którego podpis widnieje na banknotach), nie były jednak w wolnym obiegu, większość była teauzyzowana. Emisja z 1940 roku nie była jedyna; w listopadzie 1943 roku dodrukowano banknoty o najniższych nominałach, a w styczniu 1944 roku dużą partię banknotów dwudziestomarkowych. Oprócz powyższych banknotów pojawiły się, bardzo potrzebne do wydawania reszty, bony o wartości 10 Pfennigów, noszące datę emisji 17 kwietnia 1942 roku. Zostały one wycofane w grudniu tegoż roku, z chwilą wprowadzenia do obiegu monet o tym samym nominale, i ponownie wydrukowane w maju 1944 roku⁵⁴. W 1943 i w 1944 roku w getcie łódzkim wyemitowano monety, wykonane z elektronu, potem z aluminium, o nominałach 5, 10 i 20 Mark.

Precedens, jakim było wprowadzenie specjalnych pieniędzy dla getta w Łodzi, został zastosowany później w getcie w Terezynie w okupowanej Czechosłowacji; w styczniu 1943 roku weszły tam do obiegu banknoty o nominałach 1, 2, 5, 10, 20, 50 i 100 koron.

W omawianym okresie do zbiorów włączone zostały trzy medale Sprawiedliwy wśród narodów świata. Instytut Pamięci Narodowej Izraela Yad Vashem honoruje takimi medalami ludzi, którzy ratowali życie Żydom w okresie II wojny światowej. Medal zaprojektował izraelski artysta Nathan Karp. Na awersie znajduje się wizerunek kuli ziemskiej oplecionej zwojami drutu kolczastego, opadających ku dołowi, gdzie rozplatają je dwie ręce. Wizerunek globu ujęty napisem hebrajskim: כל התקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא (Kto ratuje jedno życie, jakby świat cały ratował). Na rewersie bryła siedziby Instytutu Pamięci Narodowej Izraela Yad Vashem na tle wzgórz. Poniżej przedstawienie drzewa oliwnego i w dwóch wierszach hebrajski napis לאות תודה | מאת עם ישראל (Naród Izraela w podzięce). Pod napisem, jako cecha indywidualna medalu, wyryte jest imię i nazwisko odznaczonego, w tym wypadku jest

⁵⁴ Piwowarczyk Andrzej: *The forged notes of Getto Litzmannstadt*. „Israel Numismatic Journal” 1963, Vol. 1, p. 59.

to Tadeusz Pankiewicz. U dołu napis w języku francuskim: *Le peuple Juif reconnaissant*. W dolnej części na obrzeżu napis po francusku: *Quiconque sauve une vie sauve l'univers tout entier*. Dla historii Krakowa w okresie niemieckiej okupacji szczególnie ważny jest medal, którym 15 września 1983 roku Instytut Yad Vashem uhonorował krakowskiego aptekarza Tadeusza Pankiewicza (1908–1993) za pomoc udzielaną przez niego Żydom w krakowskim getcie. Pankiewicz był właścicielem apteki Pod Orłem przy placu Zgody 18 w Podgórzu, którą prowadził nieprzerwanie podczas niemieckiej okupacji, w tym także w latach 1941–1943, gdy apteka znalazła się w obrębie krakowskiego getta.

Oryginał medalu znajduje się w sanktuarium NMP na Jasnej Górze w Częstochowie, złożony tam w ofierze po śmierci Tadeusza Pankiewicza przez wdowę po nim. Muzealny egzemplarz jest duplikatem tego medalu. 22 października 2002 roku został on przekazany Muzeum Pamięci Narodowej Apteka Pod Orłem przez Szewacha Weissa, ówczesnego ambasadora Państwa Izrael w Polsce i przewodniczącego Rady Instytutu Pamięci Narodowej Yad Vashem. Do zbiorów MHK został włączony w 2010 roku.

Malarstwo i grafika

Drugą pod względem ważności i liczebności grupą nabytków z lat 1989–2017 są obiekty malarstwa i grafiki artystów żydowskich, a także obiekty malarstwa i grafiki o tematyce żydowskiej autorstwa artystów polskich.

Ich krótki przegląd zaczynamy od prac Artura Markowicza (1872–1934). Dzięki kolejnym nabytkom jego twórczość jest dobrze reprezentowana w zbiorach Muzeum Historycznego, będąc po zbiorach Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie drugą pod względem wielkości kolekcją jego prac. Obie kolekcje były trzonem wystawy monograficznej artysty zrealizowanej w 1994 roku i ekspozowanej w Warszawie i w Krakowie⁵⁵.

Najwcześniejszą pracą artysty wśród ostatnich nabytków jest pastelowy obraz z rzadkim u niego motywem architektonicznym, przedstawiający świetny plastycznie i jednocześnie rzetelny ikonograficznie widok synagogi Starej na Kazimierzu od strony placu Bawół i fragment zabudowy wschodniego wylotu ulicy Józefa przy tej synagodze.

Z pierwszych lat XX wieku pochodzą pastelowe i ołówkowe impresje paryskie, powstałe w okresie pobytu Markowicza w tym mieście w latach 1901–1904: *Kobieta siedząca w ogrodzie Luksemburskim*⁵⁶, *Scena paryska*, *Scena w parku paryskim*⁵⁷. Po powrocie z Paryża Markowicz zamieszkał na krótko w Tarnowie. Z tego okresu najpewniej pochodzi m.in. zimowy pejzaż z zaśnieżoną drogą obramioną szpalerem bezlistnych wierz i szeregiem chałup z wysokimi dachami krytymi strzechą.

Ulubioną formą artystycznej wypowiedzi Markowicza był portret. W spuściźnie artysty znajduje się wiele por-

Artur Markowicz, Widok Starej synagogi od strony placu Bawół, 1895, pastel; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-872/VII

Artur Markowicz, Portret damy (żony artysty?) we wnętrzu, pastel; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-979/VII

retów ołówkowych, szkicowanych, ale także skończonych artystycznie, oraz pastelowych i olejnych. Wśród tych ostatnich zwracają uwagę podobizny osób bliskich artyście – malowane pastelami *Portret żony artysty w czarnej sukni* (1912)⁵⁸ i *Portret damy (żony artysty?) we wnętrzu*. Drugi z wymienionych portretów, dość charakterystyczny dla twórczości Markowicza, jest utrzymany w tonacji mocnych, ciemnych błękitów z akcentami bieli, żółci i zieleni, budującej wrażenie urokliwego, ciepłego, słonecznego popołudnia. Prawdopodobnie przedstawia żonę artysty, Ellę z Katzów (1885–1933), na co wskazuje podobieństwo portretowanej do jej innych znanych wizerunków, wyraziste rysy twarzy oraz emanujące z obrazu poczucie bliskości portretowanej i artysty. Oprócz nich sportretował dwie inne bliskie mu kobiety: bratową Ludwikę Markowiczową (olej, bez daty) oraz bratanicę Różę Markowiczówną (pastel, 1917).

⁵⁵ Artur Markowicz 1872–1934. Wystawa monograficzna. Katalog prac istniejących i zaginionych. ŻIH, MHK. Warszawa 1994.

⁵⁶ *Ibidem*, V/A, kat. 8.

⁵⁷ *Ibidem*, II/A, kat. 7, il. s. 58.

⁵⁸ *Ibidem*, II/A, kat. 44, il. s. 67.

Artur Markowicz, Targ rybny przy moście podgórskim w Krakowie, ok. 1910 r., pastel; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-965/VII

Abraham Neuman, Po burzy, olej, płótno; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-963/VII

Znaczną część twórczości zajmują motywy rodzajowe, „zannotowane” przez malarza w trakcie jego wędrówek po miastach i miasteczkach Małopolski. Reprezentatywnymi przykładami tej twórczości są prace: *W zajeździe* i *Jarmark w Gorlicach*. Przykładem krakowskiego akcentu rodzajowego jest *Targ rybny przy moście podgórskim w Krakowie*. Kompozycja obrazu jest zamknięta w kulisowym układzie planów, z podniesioną linią widnokregu. Na pierwszym planie szeroki pas brunatnej ziemi. W centrum grupa kobiet i mężczyzn w cieniu rozłożystych koron dwóch drzew. Drugi plan zajmuje most na kamiennych przęsłach, w tle widoczna zabudowa Kazimierza na lewym brzegu Wisły: fragment zabudowań szpitala Bonifratrów, wieża kościoła Bożego Ciała, kamienica przy ulicy Mostowej. Obraz utrzymany w typowej dla Markowicza tonacji błękitów, zieleni, brązów z akcentami pomarańczowego. Postaci ludzkie traktowane walorowo czernią, brązem, ciemnoniebieskim, fasady budynków i filary mostowych przęsł rozjaśnione ostrym światłem słońca. Obraz należy do popularnych w twórczości malarza miejskich widoków, a rodzajowy temat stanowi pretekst do impresji na temat gry światła i cienia.

W 2012 roku Muzeum zakupiło olejny pejzaż *Po burzy* Abrahama Neumanna (1873–1942), namalowany prawdopodobnie podczas jednej z jego artystycznych eskapad do Francji. Neumann, urodzony w Sierpcu, od 1897 roku uczył się w krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych u Jacka Malczewskiego, potem w Paryżu w Académie Julian i ponownie w Krakowie u Leona Wyczółkowskiego i Jana Stanisławskiego, pod którego wpływem pozostawał, tworząc znakomite pejzaże. Malował przede wszystkim okolice Krakowa, Tatry i Zakopane, Kazimierz, Warszawę, krajobrazy ze swoich podróży po Francji (Bretania) i z Palestyny. Po 1911 roku malował także architekturę, martwe natury i wnętrza, a w latach dwudziestych portrety i kompozycje figuralne. Zajmował się grafiką. Od 1941 roku przebywał w krakowskim getcie; zginął podczas jego ewakuacji.

W 1994 roku kolekcja powiększyła się o *Studium postaci do obrazu „Pogrom Żydów w Kijowie w 1905 r.”* Stanisława Fabijańskiego (1865–1947). Jest to szkic olejny, malowany płaskimi, szerokimi pociągnięciami pędzla, przedstawiający postać żydowskiego mężczyzny okrytego tałesem w postawie wyrażającej rozpacz w obliczu strasznej tragedii, która spotkała jego współbraci, żydowskich mieszkańców Kijowa, pomordowanych w krwawym pogromie w październiku 1905 roku. W twórczości Fabijańskiego jest to praca wyjątkowa, jako że jest on znany przede wszystkim z prac o tematyce religijnej, rodzajowej, portretów i widoków zabytkowych miast polskich, zwłaszcza Krakowa. W Muzeum Historycznym Miasta Krakowa jest wiele jego rysunków, akwaeli i obrazów olejnych, gromadzonych głównie z powodu ich walorów ikonograficznych.

Ważną częścią kolekcji malarstwa w obrębie zbiorów judaistycznych jest ikonografia żydowskiej architektury, w tym zwłaszcza architektury sakralnej. W omawianym okresie kolekcja powiększyła się o grafiki Aleksandra Manna (*Bożnica w Żółkwi*, 1920, litografia), Salomona Saltera (*Projekt szafy ołtarzowej synagogi w Czerniowcach*, akwarela), Mariana Strońskiego (*Bima starej bożnicy w Przemyślu*, ok. 1945, akwaforta) i szkice ołówkowe Kazimierza Podsadeckiego dokumentujące architekturę krakowskich synagog Starej i Poppera.

Wśród nabytków nie brak też prac powstałych współcześnie, mających za temat, ogólnie rzecz biorąc, żydowską tradycję i historię, w tym tragiczne doświadczenie Holocaustu.

Chronologicznie najwcześniejszymi z tych prac są malowidła na szkle Witolda Chomicza (1910–1984), wykonane przez niego dla Muzeum Pamięci Narodowej Apteka Pod Orłem w Podgórzu. To szczególne muzeum powstało w 1983 roku w miejscu historycznej apteki Pod Orłem Tadeusza Pankiewicza, słynnej z tego, że jej właściciel prowadził ją także przez cały okres niemieckiej okupacji w Krakowie, a więc również wtedy, gdy znalazła się ona w obrębie getta, w którym Niemcy zamknęli krakowskich Żydów w latach 1941–1943. Impulsem do utworzenia muzeum było odznaczenie Pankiewicza honorowym tytułem Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Od 2005 roku Apteka Pod Orłem jest oddziałem Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Malowidła Chomicza, dedykowane przezeń jego żydowskiemu studentom zabitym przez Niemców w getcie krakowskim, tworzą cykl *Przeciw wojnie i ludobójstwu*, złożony z pięciu obrazów na szkle, przeznaczonych do pięciu okien Apteki,

Witold Chomicz, *Machina śmierci*, z cyklu *Przeciw wojnie i ludobójstwu*, 1983, malowidło na szkle; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-919/VIII/1

noszących odautorskie tytuły: *Machina śmierci*, *Zmowa zbirów*, *Dzieciobójcy*, *Zagłada religii i kultury*, *Od takiej skargi biegle włoś*.

Żydowskim zabytkom architektury pozostałym w pejzażu krakowskiego Kazimierza poświęcone są miniatury Dawida Tuszyńskiego, akwarele Ewy Cofalik-Dobosz i grafiki

Jerzy Piotrowicz, *Sprzedawca kapeluszy*, 1989, akwaforta; w zbiorach MHK, nr inw. MHK-936/VII

Katarzyny Łuczyńskiej-Hard, wszystkie darowane muzeum przez ich autorów po zakończeniu wystaw czasowych ich prac w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa.

Perspektywy muzeum

Muzeum żydowskie w Starej Synagodze jest jednym z istotnych składników mapy kulturalnej Krakowa, dużą atrakcją dla turystów odwiedzających miasto i ważnym punktem edukacji polskiej młodzieży szkolnej. O popularności tego miejsca świadczy rosnąca frekwencja, w ostatnich latach wynosząca około 130 tysięcy osób rocznie.

Oferta wystawiennicza muzeum bazuje na wystawie stałej, prezentującej żydowską kulturę religijną, tradycje i obyczaj. Wystawa stała jest także oparciem dla zajęć edukacyjnych, których odbiorcą jest głównie młodzież szkolna w wieku powyżej 13 lat, mająca odpowiednie przygotowanie w zakresie języka polskiego i historii lub pracująca pod kierunkiem nauczycieli realizujących autorskie programy kształcenia.

Zmiennym uzupełnieniem podstawowej oferty wystawienniczej, jaką jest ekspozycja stała, są wystawy czasowe, poruszające różnorodne aspekty historii i kultury Żydów ze szczególnym uwzględnieniem społeczności żydowskiej w Krakowie. W ostatnim dziesięcioleciu były to znaczące prezentacje, warte bodaj krótkiego przypomnienia w chronologicznej kolejności. Rok 2005: *Czas chasydów*⁵⁹, 2006: *Krakowianie. Wybitni Żydzi krakowscy XIV–XX w.*⁶⁰, 2007: *W cieniu bożnic i kościołów. Krakowski Kazimierz*⁶¹, 2008: *Artyści żydowskie w Krakowie 1873–1939*⁶², 2009: *Filary ju-*

⁵⁹ Wystawa na temat podstawowych zagadnień chasydyzmu, obalająca mity i stereotypy pokutujące w świadomości społecznej. Stara Synagoga, 12 kwietnia – 30 października 2005 r. Kurator Elżbieta Długosz.

⁶⁰ Wystawa poświęcona 63 postaciom ważnym dla społeczności żydowskiej i miasta w ogóle: rabinom, politykom i społecznikom, działaczom gospodarczym, lekarzom, naukowcom, drukarzom i wydawcom oraz twórcom. Stara Synagoga, 2 lipca – 31 października 2006 r. Kurator Eugeniusz Duda.

⁶¹ Plastyczny obraz urbanistyki, architektury i duchowości Kazimierza chrześcijańskiego i żydowskiego. Stara Synagoga, 24 czerwca – 31 października 2007 r. Kurator Anna Jodłowiec-Dziedzic.

⁶² Przegląd dzieł kilkudziesięciu artystów żydowskich związanych z Krakowem; w ekspozycji 132 obrazy, grafiki i rzeźby pochodzące z 26 kolekcji muzealnych i prywatnych w Polsce, wyselekcjonowane przez dr Nataszę Styrnę, autorkę katalogu wystawy. Projekt nagrodzony przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wyróżnieniem muzealnego wydarzenia roku Sybilla 2008 w kategorii wystaw sztuki. Stara Synagoga, 28 czerwca – 31 października 2008 r. Kurator Eugeniusz Duda.

Wizualizacja zagospodarowania placu frontowego, koncepcja Łukasz Skorek, 2016

daizmu. *Biblia hebrajska, Talmud, literatura rabiniczna*⁶³, 2011: *To była hebrajska szkoła w Krakowie. Gimnazjum Hebrajskie 1918–1939*⁶⁴, 2012: *Machabeusze sportu. Sport żydowski w Krakowie*⁶⁵, 2013: *Cracovia Iudaeorum 3D*⁶⁶, 2015: *Budowali nowoczesny Kraków. Żydzi w samorządzie miejskim, gospodarczym i finansowym miasta (1866–1939)*⁶⁷ oraz *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku*⁶⁸, 2016: *Ostoja tradycji*⁶⁹.

Każdej z wymienionych wystaw towarzyszyła publikacja książkowa bądź muzealny katalog prezentowanych na wystawie dzieł, poszerzone o tematyczne eseje historyczne, opracowane przez kompetentnych autorów, będących często autorytatywnymi ekspertami spoza muzeum, zapraszanych do współpracy przy danym projekcie.

Dalszy rozwój muzeum w Starej Synagodze nie jest możliwy bez zwiększenia jego zdolności ekspozycyjnych i recepcyjnych. Świadomi ograniczeń proponujemy budowę nowego budynku muzealnego, niezbędnego dla zrealizowa-

nia prezentacji tętniącego w Krakowie przez blisko tysiąc lat żydowskiego życia, będącego ważną i niezbywalną częścią historycznego dziedzictwa miasta i kraju. Idea rozbudowy muzeum żydowskiego w Krakowie wyrasta z autentycznej potrzeby, spotyka się z akceptacją społeczną oraz mocnym poparciem ludzi nauki i kultury. W krakowskich muzeach, archiwach, bibliotekach i zbiorach prywatnych znajdują się poważne zasoby zbiorów z zakresu żydowskiej historii i kultury, które nie są eksponowane publicznie z powodu braku stosownej do tego przestrzeni, a wielki potencjał krakowskiej nauki jest naturalnym zapleczem i sojusznikiem muzeum w dążeniu do realizacji celu.

Rozbudowa muzeum żydowskiego na obszarze krakowskiego Kazimierza ma głęboki sens, ponieważ zachował się tam unikatowy na skalę światową zespół urbanistyczny dawnego miasta żydowskiego, przyciągający co roku tysiące gości. Percepcja miejsca z jego licznymi i cennymi zabytkami żydowskiej przeszłości będzie miała swoje logiczne dopełnienie

⁶³ Pokaz i objaśnienie fundamentalnej części żydowskiej spuścizny, jaką jest Tora, Talmud i kodeksy rabinów-prawodawców; propozycja bliskiego kontaktu z największymi dziełami hebrajskiej literatury, które stały się częścią dziedzictwa całej ludzkości. Stara Synagoga, 28 czerwca – 30 grudnia 2009 r. Kurator Elżbieta Długosz.

⁶⁴ Dzieje jednej z najważniejszych żydowskich instytucji oświatowych w Krakowie przed 1939 r., kształcącej i wychowującej nowe pokolenie Żydów-Polaków, odpowiedzialnych za swoją pierwszą ojczyznę, Polskę, mających także narodową świadomość żydowską i związany z tym cel – budowę żydowskiego państwa w Palestynie. Stara Synagoga, 29 czerwca 2011 r. – 15 kwietnia 2012 r. Kurator Piotr Figiela.

⁶⁵ Historia sportu żydowskiego w Krakowie od lat dziewięćdziesiątych XIX w. do wybuchu II wojny światowej. W latach 1902–1939 istniało w mieście ok. 30 żydowskich klubów i stowarzyszeń sportowych. Ich zawodnicy byli częstokroć wybitnymi sportowcami, reprezentującymi Polskę w takich dyscyplinach, jak piłka nożna, pływanie, piłka wodna i lekkoatletyka. Stara Synagoga, 20 czerwca

2012 r. – 26 maja 2013 r. Kurator Piotr Figiela.

⁶⁶ Cyfrowy obraz urbanistyki i architektury żydowskich stref osadniczych w średniowiecznym i renesansowym Krakowie. Stara Synagoga, 27 czerwca 2013 r. – 20 kwietnia 2014 r. Kurator Eugeniusz Duda.

⁶⁷ Prezentacja mało znanego zagadnienia uczestnictwa Żydów krakowskich w pracach organów samorządu miejskiego, gospodarczego i finansowego. Przyczynek do poszerzenia wiedzy o Krakowie i jego wybitnych działaczach samorządowych, którzy na przełomie XIX i XX w. wprowadzali miasto do grona metropolii, liczącego się ośrodka naukowego i artystycznego. Stara Synagoga, 19 marca – 25 października 2015 r. Kurator Anna Jodłowiec-Dziedzic.

⁶⁸ Opowieść o niełatwych kolejach losu Jeremiaszowej „reszty Izraela”, która pozostała w Krakowie po Zagładzie. Stara Synagoga, 18 grudnia 2015 r. – 4 grudnia 2016 r. Kurator Piotr Figiela.

⁶⁹ Wystawa poświęcona synagodze Starej, najcenniejszemu zabytkowi żydowskiej architektury sakralnej i matce tradycji żydowskiej kultury krakowskich Żydów. Stara Synagoga, 22 grudnia 2016 r. – 30 listopada 2018 r. Kurator: Eugeniusz Duda.

Znaleziska archeologiczne z lat 2014–2016: a) kubek renesansowy, Kraków, Kazimierz, XVI w., b) fajka w kształcie głowy Turka w turbanie, Kraków, Kazimierz, XVII w., c) głowa mężczyzny w kapeluszuowym hełmie, import, przełom XVIII w. i pierwszej ćwierci XIX w.; w zbiorach Instytutu Archeologii UJ

Wizualizacja zagospodarowania ogrodu południowego, koncepcja Łukasz Skorek, 2016

i rozwinięcie na muzealnej wystawie. Nowe muzeum, które powinno powstać w sąsiedztwie najstarszej z zachowanych w Polsce synagog, będzie w tym kontekście obiektem niezwykle wartościowym ideowo i architektonicznie. Stanie się ono także bardzo ważnym elementem programu rewitalizacji dawnego Kazimierza żydowskiego, ideową i materialną przeciwwagą dla przedsięwzięć komercyjnych, które rozpoczęły się na dobre w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i zdominowały historyczne i kulturowe walory dzielnicy.

To plan dalekosiężny, którego urzeczywistnienie zależy od wielu okoliczności, w tym zwłaszcza od woli politycznej władzy miasta. W bliższej perspektywie muzeum zamierza przedsięwziąć prace w bezpośrednim otoczeniu Starej Synagogi, polegające na zintegrowaniu placów przy muzeum z dzielnicą, otwarciu dla mieszkańców i turystów miejsc dotychczas ogrodzonych i niedostępnych oraz przeniesieniu części działalności muzealnej na zewnątrz. Nastąpi przebudowa zniszczonej nawierzchni placu frontowego ze schodami amfiteatralnymi z ulicy Szerokiej wraz z realizacją nowych funkcji komunikacyjnych (dla osób niepełnosprawnych, transportu muzealnego i służb ratowniczych) oraz zewnętrznej działalności muzealnej.

Kameralny i nastrojowy ogród południowy zostanie otwarty od strony wschodniej (od ulicy Dajwór), dzięki czemu będzie dostępny z zewnątrz niezależnie od godzin otwarcia wystawy muzealnej. Otwarcie ogrodu jest powrotem do pierwotnej sytuacji synagogi, która była dostępna od wschodu, ponieważ tą drogą przechodziły kobiety do swoich modlitw: parterowego babińca południowego i usytuowanego na pierwszym piętrze babińca zachodniego.

Po remoncie nawierzchni ogród będzie miejscem rozmaitych działań muzealnych. Powstanie tam lapidarium detali architektonicznych, odbywać się będą zajęcia edukacyjne, koncerty i okazjonalne wydarzenia. Będzie to także publicznie dostępne miejsce spacerów, odpoczynku, kontemplacji. Prace będą mogły postępować bez przeszkód, ponieważ ogród został wyprzedzająco przebadany archeologicznie. Badania przeprowadzone w latach 2014–2017 pod kierunkiem dr. Dariusza Niemca z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego jako wspólne przedsięwzięcie MHK i Instytutu, przyniosły ważne rezultaty naukowe oraz dostarczyły cennych artefaktów archeologicznych⁷⁰.

Do dawnego charakteru miejsca będzie nawiązywać odtworzone historyczne ogrodzenie synagogi, zrealizowane przez Zygmunta Hendla i częściowo zachowane od południa i zachodu. Odnowieniu nawierzchni i ograniczonym zmianom funkcjonalnym poddany zostanie także skwer wschodni, leżący w obniżeniu terenu pomiędzy synagogą z przyległym reliktem muru obronnego Kazimierza i ulicą Dajwór, stanowiącym przedpole otwierające niczym nie-

⁷⁰ Por. Niemiec Dariusz: Średniowieczna geneza Starej Synagogi..., s. 15–48; idem: Katalog eksponatów prezentowanych na wystawie. W: *Ostoją tradycji...* Archeologia, s. 235–254, poz. 34–60. Zob. też artykuł: idem tego autora *Stara Synagoga z krakowskiego Kazimierza w świetle badań archeologicznych z lat 2014–2016* w niniejszym tomie.

zakłócony widok na zabytek. Skwer pozostanie przede wszystkim przestrzenią publiczną, służącą okolicznym mieszkańcom jako teren rekreacyjny. Będzie także wykorzystywany przez muzeum w Starej Synagodze jako miejsce wydarzeń muzealnych i przez inne lokalne organizacje jako miejsce proponowanych przez nie projektów kulturalnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

I-MŻ, sygn. 167 (1958 r.); sygn. 176 (1966 r.)

Archiwum Narodowe w Krakowie

B'nei B'rith, sygn. 287

Opracowania

Agatstein-Dormontowa Dora: *Żydzi w Krakowie w okresie okupacji niemieckiej*. „Rocznik Krakowski” 1949–1957, t. 31. *Kraków w latach okupacji 1939–1945*, s. 183–224
Akiva Kohane. Jewish Aid Official, 84. „The New York Times” Archives (A version of this obituary; biography appears in print on June 15, 1995) [online]. [dostęp 31 października 2014 r]. Dostępny w Internecie: <http://www.nytimes.com/1995/06/15/obituaries/akiva-kohane-jewish-aid-official-84.html>

Ameisenowa Zofia: *Biblia hebrajska XIV-go wieku w Krakowie i jej dekoracja malarska*. Kraków 1929

Artur Markowicz 1872–1934. *Wystawa monograficzna. Katalog prac istniejących i zaginionych*. Warszawa 1994

Bałaban Majer: *Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*. T. 1. 1304–1655. Kraków 1931; T. 2. 1656–1868. Kraków 1936

Bałaban Majer: *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*. Kraków 1935

Benjamin Chaya: *The Stieglitz Collection. Masterpieces of Jewish Art*. Jerusalem 1987

Biberstein Aleksander: *Zagłada Żydów w Krakowie*. Kraków 1985

Borzymińska Zofia: *Kuratorium Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej przy Żydowskiej Gminie Wyznaniowej we Lwowie*. „Kwartalnik Historii Żydów” 2005, nr 2, s. 153–173

Długosz Elżbieta, Duda Eugeniusz, Jodłowiec-Dziedzic Anna, Niemiec Dariusz: *Ostoja tradycji*. Red. Barbara Cisowska. Kraków 2016

Duda Eugeniusz: *Judaika w Muzeum Historycznym m. Krakowa*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1984, z. 11, s. 41–50

Duda Eugeniusz: *Rzemiosło artystyczne (eksponaty pozyskane w latach 1985–1988)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 112–115

Duda Eugeniusz: *Judaika w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – srebro*. Kraków 1985

Duda Eugeniusz, Jodłowiec Anna *Potęga obyczaju. Katalog wystawy*. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa. Kraków 2000

Duda Eugeniusz: *Historia i architektura synagogi Starej od XVI wieku po jej adaptację na muzeum po II wojnie światowej*. W: Długosz Elżbieta, Duda Eugeniusz, Jodłowiec-Dziedzic Anna, Niemiec Dariusz: *Ostoja tradycji...*, s. 49–112

Duda Eugeniusz: *Spółeczna rola synagogi. Rabini i kantorzy*. W: Długosz Elżbieta, Duda Eugeniusz, Jodłowiec-Dziedzic Anna, Niemiec Dariusz: *Ostoja tradycji...*, s. 113–146

Figiela Piotr: *Pierwsza dekada. Z działalności oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa w Starej Synagodze*. W: *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Społeczność żydowska Krakowa po 1945 roku*. Kraków 2015, s. 52–77

Filary judaizmu. *Biblia hebrajska, Talmud, literatura rabiniczna*. Kraków 2009

Goldstein Maksymilian, Dresdner Karol: *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich. Zbiory Maksymiliana Goldsteina*. Przedmowa Majer Bałaban. Lwów 1935

Grossman Cissy: *Fragments of Greatness Rediscovered. A Loan Exhibition from Poland*. New York 1982

Kultura ocalona. Katalog wystawy poświęconej kulturze Żydów. Warszawa 1983.

Jaklińska-Duda Anna: *Judaica w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Fotografia*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 123–132

Jodłowiec Anna: *Malarstwo i grafika*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 116–122

Kalfas Barbara: *Zabytkowe tkaniny i hafty żydowskie w zbiorach muzeów krakowskich*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 142–156

Katalog eksponatów prezentowanych na wystawie. W: *Cracovia Iudaeorum 3D*. Kraków 2013, s. 227–255

Katalog wystawy pamiątkowej dzieł Maurycego Gottlieba. Kraków 1932

Lebet-Minakowska Anna: *Katalog judaików*. Cz. 1. *Tkaniny*. Kraków–Warszawa 2008

Łoziński Władysław: *Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894*. Lwów 1894

Mahler Ojzjasz: *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*. Kraków [1936]

Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego – zbiory artystyczne. Wstęp Renata Piątkowska, Magdalena Sieramska. Warszawa 1991

Niemiec Dariusz: *Średniowieczna geneza Starej Synagogi z krakowskiego Kazimierza*. W: *Ostoja tradycji...*, s. 15–48

Niemiec Dariusz: *Katalog eksponatów prezentowanych na wystawie*. W: *Ostoja tradycji...* Archeologia, s. 235–254, poz. 34–60

Odrzywolska Stanisława: *Judaica w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1988, z. 15, s. 133–141

Piowarczyk Andrzej: *The forged notes of Getto Litzmannstadt*. „Israel Numismatic Journal” 1963, Vol. 1, pp. 56–60

Schönker Leon: *Muzeum żydowskie w Krakowie*. „Sztuka i Życie Współczesne” 1934, t. 1, nr 1, s. 37–40

Skarby dziedzictwa galicyjskich Żydów. Judaica z Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie. Kraków 1993

Sprawozdanie Kuratorjum Opieki nad Zabytkami Sztuki Żydowskiej przy Żydowskiej Gminie Wyznaniowej we Lwowie. Lwów 1928

Stendig Jakub: Dewastacja cmentarzy, bóżnic i zabytków żydowskich Krakowa podczas okupacji hitlerowskiej. W: *W 3-cią rocznicę zagłady getta w Krakowie (13. III.1943–13. III.1946).* Kraków 1946, s. 183–190

Treasures of Jewish Galicia. Judaica from the Museum of Ethnography and Crafts in Lvov, Ukraine. Ed. Sarah Harel Hoshen. Catalogue of the exhibition *Rediscovered Treasures: Judaica Collection from Galicia from the Museum of Ethnography and Crafts in Lvov, Ukraine*, held at Beth Hatefutsoth, Tel Aviv, July 1994 – January 1995

Tymczasowy katalog wystawy żydowskiego przemysłu artystycznego. Przedm. Kazimierz Hartleb. Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie. Lwów 1933

Prasa

Odstąpienie tablicy pamiątkowej ku czci błp. Dory Randowej. „Gazeta Gminna. Organ urzędowy Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie” 1937, nr 5

Słowa kluczowe

Stara Synagoga w Krakowie, Jerzy Dobrzycki, Bolesław Drobner, judaika, historia kolekcji, nabytki z lat 1989–2017, sztuka obrzędowa, malarstwo i grafika, Holocaust, archeologia

60 years of the museum at the Old Synagogue in Kraków

This volume of the *Krzysztofor* annual, devoted entirely to Jewish matters, is published on the 60th anniversary of the creation of the Jewish museum in the oldest surviving synagogue in Poland – the Old Synagogue in Kraków. In the introductory part of the article, the author recalls pre-war initiatives in the field of Jewish museums, collecting and protection of historical monuments in Lviv and Kraków. The main part of the study is devoted to key stages of the development of the museum at the Old Synagogue. The decision to establish it was made in 1956. Dr Bolesław Drobner (1883–1968), a pre-war socialist activist and post-1945, a member of the Polish United Workers' Party (PZPR) and 1st Secretary of the Voivodeship Committee of the party in Kraków in 1956–1957, and then Chairman of the Committee of Culture of the National Council of the City of Kraków, significantly influenced the undertaking to rebuild the synagogue and adapt it to a museum at the expense of the city. The restored synagogue became the second branch of the Historical Museum of the City of Kraków. Drobner supported the director of the Historical Museum, Dr Jerzy Dobrzycki (1900–1972), in his efforts to develop the new branch into a significant Jewish museum; he facilitated contact with domestic and foreign Jewish organisations, initiated gifts and helped to raise money for the purchase of Judaica. One of the results of this support was the gift of the Ministry of Religious Affairs of the State of Israel in the form of 26 specimens of Jewish religious worship, ceremonially handed over to the Museum by the Israeli Ambassador to Poland on the 14th of April, 1960. Good relations with the Jewish community were also reflected in the financial support of the institution, coming from the American Joint Distribution Committee via the Central Jewish Social Welfare Commission in Warsaw from 1959 to the mid-1960s. Thanks to the donations of the AJDC, in the amount of approx. 50 thousand PLZ annually, the MHK purchased approx. 100 specimens of Judaica for the collection. In his search for sources of Judaica for the

growing museum at the turn of the 1950s and 1960s, Director Dobrzycki pushed forward the controversial idea of taking over Jewish collections located in other Polish museums. The idea did not find support in the central offices of the Ministry of culture, and as such could not bring the expected result.

Currently, there are 1,318 individual objects in the collection. Its core are historical objects of Jewish religious cult, rituals and customs. The second most numerous part of the collection are painting and illustration works. The third, highly diversified group includes objects of historical memorabilia character, as well as medals and badges. The collection of the Historical Museum of the City of Kraków also includes other objects documenting Jewish history and culture, which belong to the Modern Kraków, Graphics, Photographic Documentation, as well as the Scientific Library and Archive departments of the MHK. These include paintings and graphic works, sculptures, photographs, postcards, library collections and archives. The existing literature on the collection is incomplete. The present volume of *Krzysztofor*, which, in addition to this presentation, taking into account the acquisitions from 1989–2017, also contains an extensive discussion of the Jewish-themed photographic collection, is an opportunity to catch up.

The Jewish Museum at the Old Synagogue is a great tourist attraction and an important place for the education of school children. Its popularity is evidenced by the attendance of about 130 thousand people per year. Further development of the museum is not possible without increasing its exhibition and reception capacity. Aware of the limitations, we propose to build a new museum building. The new museum will become an important element of the revitalisation programme of the old Jewish Kazimierz district of Kraków. In the short term, the Museum is planning works in the immediate surroundings of the Old Synagogue, consisting of integrating this environment with the district and moving some of the Museum's activities to the outside.